

THEOLOGIA BIBLICA

Máthé-Farkas Zoltán*

Székelykövesd

Metafora vagy nem metafora?

Feltételezések Jób szabadítás-metaforáinak jelentésalkotásáról

Metaphor or Not Metaphor? Assumptions Concerning the Semantics
of the Joban Salvation-Metaphors. Abstract

This essay applies the method of semantic analysis for biblical metaphors. First it highlights the settled meanings of the lexemes of the metaphors under scrutiny. After establishing the sememes, the analysis focuses on the plain or hidden nominal predicative statement of the metaphor, namely only on the context of the tenor and vehicle, seeking for that conjunctive semes which can help us to understand the chosen metaphor. We can realise that the metaphor's meaning is not definable, being imagined as a fuzzy set, where some semantic marks (or semes) are highlighted and others remain hidden. The larger context introduces other disjunctive semes too, not alluded to previously, thus enabling different connotations for metaphors.

Keywords: Metaphor, Similitude, Contiguity, Relevance, Gradient Judgment, Predication, Fuzzy Set.

Bevezetés

Enagyobb lélegzetvételi tanulmány a metafora jelentésalkotásáról szól. Akadémiai kérdés-e, vagy sem? A kutatólaboratórium és az orvosi rendelő látszólag nagyon messze van egymástól, de ahhoz, hogy diagnózist fogalmazzassanak meg, receptet írjanak, kezelést folytassanak, egyértelműen szükséges a kutatás. Nem kérdéses, hogy a teológiai kutatás és a szószéki igehirdetés, illetve a gyülekezeti szolgálat összefüggenek egymással. Mert ahogyan gondolkodunk a jelentésalkotásról, úgy értelmezzük,¹ és ezzel máris a prédikációkészítésnél vagyunk. Ha pedig textusprédikációra törekszünk, akkor azt a szempontot követjük, hogy a bibliai szövegrész milyen jelentést, és annak milyen alkalmazását engedi meg; mert akik értelmeznek, azok a szöveg szolgálói –

* Máthé-Farkas Zoltán (Kolozsvár, 1976) a Kolozsvári Református Kollégiumban végezte középiskolai tanulmányait, majd pedig a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben szerzett teológiai oklevelet (2000). 2009-től a Székelykövesdi Református Egyházközség lelkipásztora. 2010-ben abszolvált a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Doktori Iskolájában. Kutatási területe a Jób szabadítás-elképzeléseit megfogalmazó metaforák vizsgálata. Témavezető tanára dr. Marjovszky Tibor. A *Református Szemlében* megjelent írásai mellett az ő fordításában jelent meg Robert Alter: *A Biblia versművészete* (Exit, Kolozsvár 2013) című munkája.

¹ Vö. Aaron, David H.: *Biblical Ambiguities: Metaphor, Semantics and Divine Imagery*. Brill, Leiden – Boston – Köln 2001, 9.

írja David J. A. Clines.² A jelentést azonban csakis a szöveg jelentésalkotó, poétikai műveleteinek felismerésével, megértésével közelíthetjük meg. Robert Alter szerint is kizárt az, hogy pontosan úgy halljuk a bibliai költeményeket, „ami-képpen annak idején az ókori Izráelben hallgatták őket”. Ez feltételezhető lenne a relevanciaelmélet által elképzelt ideális kommunikáció helyzetében (egyidejűség, közös jelhasználat),

„[...] de amit egyesek nagy képzelőtehetséggel tudnak felfogni, azt mások a lépésről lépésre haladó, türelmes elemzés révén, prózaibb módon valósíthatják meg”.³

Ez feladata a lelkipásztornak is, aki esetenként a Szentírás költői szövege alapján hirdeti az evangéliumot.

„A ’metaforát’ notóriusan nehéz meghatározni” – írja Marc Zvi Brettler.⁴ Ezt az igazságot szemlélteti az is, hogy Jean-Pierre Noppen először 4316 olyan publikáció bibliográfiai adatait közölte, amely 1970 és 1985 között jelent meg a metaforaelmélet tárgykörében. Azóta megjelent a második kötet is;⁵ és létezik olyan honlap, amely a maga mintegy 11 500 jegyzékével főként az 1990 után megjelent, a metafora, metonímia és általában a figuratív nyelvezet témáját érintő írások átfogó katalógusa kíván lenni.⁶ Nem valószínű a metafora mindent összefoglaló tárgyalása, mert kérdéses, hogy egyáltalán mennyire tekinthető át teljesen a metafora problematikája. A metaforával kapcsolatos tanulmányok nagy száma és az a tény, hogy mindig van valami, amit másként is el lehet, vagy el kell mondani a metaforáról, illetve van valami új, amit még nem mondtak el róla, mind azt igazolják, hogy a metafora nyitott, és nyitottsága állandóan az értelmezés kényszerét kelti.

Christopher Millano egy „explicit definíció” esetleges megfogalmazásának reményéről ír, viszont jelentős módszertani mulasztásnak tekinti, hogy a nyelvfilozófusok nem ugyanazokból a példákból indulnak ki, és ezért hamarosan elbeszélnek egymás mellett. Ez a hiányosság megnehezíti a metaforák beazonosí-

² Clines, David J. A.: *Varieties of Indeterminacy* (1995). In: uő: *On the Way to the Postmodern. Old Testament Essays, 1967–1998*. Volume I. JSOT Supplement Series 292. Sheffield Academic Press, Sheffield 1998, (126–137) 134.

³ Alter, Robert: *A Biblia versművészete*. Ford. Máthé-Farkas Zoltán. Exit Kiadó, Kolozsvár 2013, 234.

⁴ Brettler, Marc Zvi: *God is King. Understanding an Israelite Metaphor*. JSOT Press, Sheffield 1989, 76.

⁵ Vö. Fónagy Iván: *A költői nyelvről*. Corvina, é. n. [1999?], 131. A könyvek adatai: Noppen, Jean-Pierre van: *Metaphor. A Bibliography of post-1970 Publications*. Library and Information Sources in Linguistics 17. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia 1985; Noppen, Jean-Pierre Van – Hols, Edith: *Metaphor II. A Classified Bibliography of Publications from 1985 to 1990*. Library and Information Sources in Linguistics 20. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia 1990.

⁶ Ld. *Bibliography of Metaphor and Metonymy*. <https://benjamins.com/online/met> (2014. okt. 3.)

tását, mivel arra nincsenek rögzült szabályok, hogy miképpen ismerjük fel azokat.⁷

A cím szerint itt feltételezéseket, hipotéziseket fogok megfogalmazni. Egyrészt azért, mert a bibliai példaszövegek szűrőpróbaszerűen kerültek be a tanulmányba. A „végleges” megállapítások mögött azonban ott kell lennie (a valamilyen kritériumok alapján körülhatárolt) *összes előfordulás* vizsgálatának. Másrészt: e tanulmány attól hipotetikus jellegű, mert itt a felvett bibliai szövegekre a kortárs, nem héber nyelvekre vonatkozó nyelvtudományi megközelítéseket, módszereket alkalmaztam.

Ez az írás a metafora jelentésalkotására figyel. Egy további tanulmányt igényelne a metafora értelmezésének tárgyköre, abban pedig a szó szerinti és figuratív beszéd, valamint a referencialitás kérdéseinek vizsgálata, amelyet követően távlatibb cél volna egy metaforaelemző minta, módszertan kidolgozása, konkrétan a Jób beszédeiben előforduló szabadításmetaforák vizsgálatára. Mindezek után lehet majd általánosabb következtetéseket megfogalmazni, nem feledve azt, hogy vizsgálódásom egy ószövetségi könyv egyik tárgyának egy adott szempontja (ti. a Jób) szerinti megközelítésére figyeltem, és pedig a szöveg egyik változata alapján.

Néhány eset kivételével a bibliai szemléltetéseknel észrevehetően nem használom a kommentárok által nyújtott adatokat, mivel itt elsősorban szemantikai kérdésekre keresünk választ, s ezért kerülöm az értelmezés körébe tartozó vonatkozásokat.

A szemléltetésül idézett bibliai szövegek magyar változatának elkészítésénél Robert Alter fordítási elveit⁸ követtem, s ezért lehetőleg az eredeti szórendet, mondattani felépítést igyekeztem megőrizni. Az *elemzésre* felvett példáknaál következetesen figyeltem a tanulmányban tárgyalt jelentésmeghatározás szabályaira, és ezek alapján választottam meg a szókincset. Azonban ezek a fordítások csak annyiban lettek az „enyémek”, hogy a BHS-szöveget előbb összevettem a Károli Gáspár (Károli), Kecskeméthy István (KIF) és a Magyar Bibliatanács (MBT) változataival, és csak ott módosítottam valamelyik bevett fordítás szövegén, ahol az szükséges volt az említett szempont alapján. A szókincs tekintetében is a felsorolt fordításokra támaszkodtam nagymértékben. A változatlanul hagyott magyar fordítás rövidítését a mondatok szintjén tüntetem fel. A költői szövegek egységmegjelöléseiben ugyancsak Robert Altert követem: az ószövetségi szövegekben a *költői sort* egymással párhuzamban álló két *fél sor* vagy három *sortag* alkotja (a sortag megnevezés kéttagú sorban is előfordulhat).⁹

Ami a hivatkozásokat illeti, azon forrásmunkák esetében, amelyeket szerkesztés nélkül vagy audiovizuális anyagként töltöttek fel az internetre, sajnos

⁷ Millano, Christopher: *The Poetics of Mind and Language: Theories of Metaphor Past, Present and Future*. https://www.academia.edu/5900985/The_Poetics_of_Mind_and_Language_-_Theories_of_Metaphor_Past_Present_and_Future (2014. szept. 27.), 10–11.

⁸ Ld. Alter, Robert: *i. m.* 16.

⁹ Uo. 25.

nem lehet hivatkozni az oldalszámokra. Ha ilyenekre kellett hivatkoznom, az illető szövegegység (fejezet, alfejezet) címét közlöm az oldalszámok helyett.

Idézeteken, parafrázisokon belül szögletes zárójelben tüntetem fel az idézett szöveghez fűzött megjegyzéseket.

A tanulmány címének ötletét David H. Aaron *Biblical Ambiguities: Metaphor, Semantics and Divine Imagery* című, 2001-ben megjelent könyvének elolvasása adta, ugyanis a szerző sajátosan gondolkodik a szó szerinti és az átvitt értelem viszonyáról, és olyan kifejezések esetében, mint például „JHWH Király”, az ő véleménye szerint nem átvitt értelemről van szó. E kérdés taglalása nyilvánvalóan az értelmezés körébe tartozik, de ahhoz, hogy értelmezzünk, tisztáznunk kell a jelentésalkotás műveletének mibenlétét. A leírások talán mesterségeseknek tűnhetnek, de ezek egy bizonyos fokig szükségszerűek a metaforizációval kapcsolatos kérdések tárgyalásában. Ilyen „elmosódott halmaz”¹⁰ a metaforikus jelentésalkotás és a metafora-megértés területeinek viszonya, ugyanis amikor metaforizációról beszélünk, nem szabad elfelejtenünk, hogy az értelmezés oldalán állunk, és amit metaforikus jelentésalkotásnak nevezünk, az tulajdonképpen értelmezői modell, amely a „passzív” oldalt jelenti, a metaforaalkotóéval szemben. Tehát hermeneutikai körben vagyunk, mert ahhoz, hogy valamit leírhasunk, modellt kell választanunk vagy alkotnunk, minden modell pedig már értelmezés is egyben. Az is előfordulhat, hogy amit mi igen bonyolult módon tudunk leírni, az a költő részéről csupán „laza beszédmodot” jelent.¹¹ Továbbá: ha *Scriptura sui ipsius interpretis*, akkor legelőször a szövegre kell figyelniünk, mégpedig annak jelentésalkotó műveleteire. Bár a metafora általánosan alapvető folyamat a nyelv jelentésalkotásában, célzott használata mégis sajátos esetet képez. Ne feledjük Anders Jørgen Bjørndalen szavait:

„Semmiképpen sem szabad abból kiindulni, hogy a beszéd, amely számunkra képszerűnek mutatkozik, az izraelitáknak is képszerű volt, és ugyanolyan módon volt képszerű.”¹²

1. Jel, referens, fogalom, jelentés

A metafora tárgyalása rendjén előbb néhány idevonatkozó kifejezést szükséges tisztáznunk. A nyelvfilozófia és a nyelvészet egyaránt használja ezeket. Némelyik kifejezés használata nem egységes a két említett szakirodalomban, és ez félreértésekre adhat okot.¹³ Ezért a magunk számára következetes szóhasz-

¹⁰ Ld. a kifejezést alább Marjo Christina Anette Korpel metafora-definíciójának tárgyalásánál.

¹¹ Forgács Bálint: Verbális metakommunikáció. Mítől releváns egy metaforikus leképezés? In: *Magyar Pszichológiai Szemle* 64. évf. (2009/3), (593–605) 596.

¹² Idézi Klingbeil, Martin: *Yabweh Fighting from Heaven. God as Warrior and as God of Heaven in the Hebrew Psalter and Ancient Near Eastern Iconography*. University Fribourg Switzerland, Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen 1999, 22.

¹³ Prókay Margit: Nyelvhasználat és osztályozásmélet. A fogalom és jelentés viszonyáról. In: *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 49. évf. (2002/6–7), (260–275), ld. *A fogalom és a jelentés*

nálatot szükséges kialakítanunk. Továbbá: amikor a tárgyalás folyamán kifejezéseket és definícióikat használok, nem törekszem arra, hogy lefedjem az általuk jelzett, kutatási irányonként akár különbözőképpen is megközelített jeltudományi (szemiotikai), illetve jelentéstani (szemantikai) kérdések sokrétűségét.

Az alábbi meghatározások a metaforikus jelentésalkotás bemutatásához szükséges vonatkozásokra figyelnek.

1.1. *A jel*

A jel „az a ’dolog’, amely egy másik ’dolog’ helyett áll, és azt jelöli”. A jelet valamely *jelentés* közvetítésére használjuk. Valamely „dologról” csak jelölő használatában (a szemiózisban) beszélhetünk úgy, mint jelről.¹⁴ Többféle jeltípus létezik: szavak, műalkotások, tudományos képletek, hangjelek vagy gesztusok stb. Ezek rendszereket alkotnak, mint például az írás, a süketnéma ábécé, a szimbolikus szertartások, a katonai jelzések, a közlekedési táblák stb. A nyelv is ezeknek a rendszereknek egyike, viszont a legfontosabb közöttük, és ez abban nyilvánul meg,¹⁵ hogy a többi általa tudjuk lefordítani, s így mintájául is szolgál a többinek.

A jel szerkezetéről két alapvető elképzelés született. Egyik szerint a jel háromelemű, a másik pedig a kételemű jelviszonnyal való leírás mellett érvel. A triadikus felfogás háromszögábrában vázolja ezt a viszonyt: I. jel (a dolog neve, jelölője); II. fogalom; III. referens: a valóság valamely jelensége, egy tárgy, egy dolog. Ezzel szemben a diadikus jelkonceptió csak jel és jelölt (ez lehet a referens, illetve a fogalom) viszonyáról tárgyal.¹⁶

kapcsolata. Ld. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=685&issue_id=42 (2014. szept. 27.).

¹⁴ *Az irodalomtudomány alapjai_2008-2*, 3, ld. http://germanistik.elte.hu/irodbev/2008/Az%20irodalomtudomany%20alapjai_2008-2.pdf (2014. szept. 27.). Korpel, Marjo Christina Anette: *A Rift in the Clouds – Ugaritic and Hebrew Descriptions of the Divine*. Ugarit-Verlag, Münster 1990, 58–59. Szabó Zoltán: *A mai stílusztika nyelvelméleti alapjai*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár 1977, 57–58.

¹⁵ Szabó Zoltán: *i. m.* 51–53. *Az irodalomtudomány alapjai_2008-2*, 12. A meghatározások mögött Wittgenstein Augustinustól (*Vallomások* I/8) vett szemléltetésére is gondolhatunk, amelyben az egyházatya a gyermek nyelvtanulását a jelölésre alapozza: „Ha a felnőttek valamely tárgyat megneveztek, és közben felé fordultak, úgy ezt én érzékeltem, és felfogtam, hogy a hangok, amelyeket kiejtettek, a tárgyat jelölik, minthogy rá akartak utalni. (...) Így értettem meg lassanként, hogy mely dolgokat jelölnek a szavak, amelyeket különböző mondatokban újra és újra meghatározott helyükön hallottam kimondani. És amidőn ajkam hozzászólt e jelekhez, immáron én is az ő segítségükkel juttattam kifejezésre vágyaimat.” Wittgenstein fordításának magyarított változatát, ld. Wittgenstein, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások*. Ford. Neumer Katalin. Atlantisz, Budapest 1998, 17. Az, hogy a nyelv, a nevek, az elnevezés a használatukban érvényesek, azaz a szokás és a gyakorlat, egyszóval megállapodás kérdése, már Platónnál és Arisztotelésznél megtalálható gondolat; ld. Prókay Margit: *i. m.*, ld. *A fogalom és a jelentés kapcsolata*.

¹⁶ A triadikus jelkonceptiót Pethő József Arisztotelész *Hermeneutikájára* vezeti vissza; ld. Pethő József: *Jelentéstan. Tankönyv a BA-képzés számára*. Bölcsész Konzorcium, [h. n.]. 2004, 16–17. A diadikus jelfelfogást pedig Ferdinand de Saussure nevéhez kötik. A pontosabb leírás ér-

A bibliai metafora vizsgálata során szükséges elméletileg megkülönböztetnünk a fogalmi és a nyelvi szintet,¹⁷ illetve tárgyalnunk kell a jel és a valóság viszonyát.

1.2. *A referens*

A jelviszonyban a referens az a valóság világhoz tartozó „másik dolog”, amely helyett a jel áll. A filozófia nagy fejezetet szentel a valóság témájának. Itt valóságnak nevezünk röviden mindazt, amit a megfigyelő alanytól „objektívként” különítünk el, amiről mint dologról és jelenségről érzékelésünk, tapasztalatunk lehet. A Szentírás szerint vannak „odafennvalók” és vannak „földiek” (Kol 3,2, MBT), s ezért a teológia Isten látható és láthatatlan világhoz számol, és ezt mind valóságnak tekinti. A filozófia is beszél a transzcendensről, mint amely túl van az emberi megismerés lehetőségein. A jel és a jelentés vizsgálatában a valóság az a referens, ami túl van a nyelv és a gondolkodás szintjén, s amely a „valóban létező”, ontológiai valóság.¹⁸

1.3. *A fogalom*

A fogalom a „dolgok, jelenségek legfőbb ismertetőjegyeiből a tudatban kialakított gondolati forma” – olvassuk az *Magyar értelmező kéziszótár* meghatározását.¹⁹ Ahhoz, hogy valamiről fogalmat alkossunk, azaz, hogy állítást fogalmazzunk meg róla, viszonyítanunk kell. Például: az „ember” fogalmát csak a más élőlényekkel és a tárgyakkal való összehasonlításban tudjuk körülírni.²⁰ (Bonyolultabb az „igazság” vagy a „szabadság” vagy az Isten-fogalom kialakulása. Referenciális alapjaikról a kognitív kutatás beszél.²¹) Amikor pedig „állítás”-ról, „körülírás”-ról van szó, már a nyelv szintjén vagyunk. Noha elméletileg elválasztható a nyelv és a gondolkodás (a fogalmak) szintje,²² a gyakorlatban ez nem lehetséges: a valóságról, például az emberről vagy a farkasról, testünk húsról vagy a bronzról szerzett tapasztalatainkat elménk dolgozza fel, választja szét, és

dekében azonban léteznek bonyolultabb, részletesebb tagolások is; ld. például: Bernáth Árpád – Orosz Magdolna – Radek Tünde – Rác Gabriella – Tőkei Éva: *Irodalom, irodalomtudomány, irodalmi szövegelemzés*. Bölcsész Konzorcium, Budapest 2006 – <http://mek.niif.hu/05400/05477/05477.pdf> – 2. fejezet, 65–80; *Az irodalomtudomány alapjai_2008-2*, valamint Prókay Margit: *i. m.*, ld. *A fogalom és a jelentés kapcsolata*.

¹⁷ Vö. Fónagy Iván: *i. m.* 133. Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford University Press, Oxford 2002, 4.

¹⁸ Vö. Brueggemann, Walter: *Theology of the Old Testament. Testimony, Dispute, Advocacy*. Fortress Press, Minneapolis 2005, 53–59. és 725.

¹⁹ Pusztai Ferenc (főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2003, 400.

²⁰ Prókay Margit: *i. m.*, ld. *A fogalom és a jelentés kapcsolata*.

²¹ Tolcsvai Nagy Gábor: *A mindennapi beszéd és a hit megélése határán: a nyelv az önértésben és az Istenértésben. Kognitív nyelvészeti megközelítés*. Előadás. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, 2014. április 9.; ld. <http://www.parokia.hu/>, ld. 4. b) *A metafora*.

²² Fónagy Iván: *i. m.* 133.

elvonult tulajdonságokként rendezi el egy hálózatban.²³ A nyelv és a gondolkodás kölcsönhatásban van egymással, ezért nem egyértelmű a fogalom, illetve a jelentés viszonyának leírása:

„Az egyik értelmezésében mindig tartalmaz egy, a másikra való hivatkozást, amely valószínűleg abból ered, hogy kapcsolatuk sohasem választható szét teljesen.”²⁴

Ezt igazolja az is, hogy a szémaelemzéskor fogalmakat is használunk (ld. alább).

1.4. A jelentés

A jelentés általában „az a gondolati tartalom, amelyre valamely (egyezményes) jel(kép) utal”,²⁵ vagy amint Marjo Christina Anette Korpel írja: a szándékolt jelentés legtöbbször valamely meghatározott jel vagy jelhalmaz (*set of signs*) által közvetítődik.²⁶ A szöveg- és metaforavizsgálat szempontjából a sajátosabb meghatározás a fontos:

„[...] az a gondolati, érzelmi, akarati tartalom, amelyet valamely szó, nyelvi jel vagy jelkapcsolat a jelölthöz és a többi jelhez fűződő viszonya alapján a tudatban felidéz(het).”²⁷

Azaz: a jelentést illetően beszélhetünk szövegbelső és szövegkülső szemantikai viszonyokról. Az előbbi a jelentésszerkezetekről szól, utóbbi pedig a jel és a fogalom, illetve a jel és a referens kapcsolatáról.²⁸ Ha a jel – fogalom – referens háromszögében keressük a jelentés helyét, akkor azt a (nyelvi) jel területéhez, vagyis a nyelvi szinthez tartozónak tekinthetjük, hiszen csak a nyelvi jelek révén tudunk leképezni, majd elvonatkoztatni, illetve dolgokat megnevezni és rendszerezni. A metaforikus, figuratív szóhasználat vizsgálatának esetében a *szó*

²³ Tolcsvai Nagy Gábor: *i. m.*, ld. 4. c) *A főnév*.

²⁴ Prókay Margit: *i. m.*, ld. *A nyelv és a gondolkodás kapcsolata*.

²⁵ Pusztai Ferenc (főszerk.): *i. m.* 598.

²⁶ Jel és jelhalmaz (funkciójuk révén a kettő ugyanaz): a szó mint fonéma- vagy jelfűzér, a mondat, a szöveg, egy rajz vagy szobor. Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 59.

²⁷ Pusztai Ferenc (főszerk.): *i. m.* 598. Vö. a pragmatikai jellegű definícióval: „A kifejezéseknek az a tulajdonsága, amelynek ismeretében a kifejezést a hallgatóság különböző helyzetekben a beszélő közlési szándékainak megfelelően tudja értelmezni.” Ld. Kálmán László – Trón Viktor: *Fogalomtár: „Jelentés” szócikk*. In: uő: *Bevezetés a nyelvtudományba*. Második, bővített kiadás. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2007, 165. A *pragmatika* a kifejezések használatával foglalkozó tudományág; ld. uo.: 172.

²⁸ Ld. *Az irodalomtudomány alapjai 2008-4*, http://germanistik.elte.hu/irodbev/2008/Az%20irodalomtudomany%20alapjai_2008-4.pdf (2014. szept. 27.), illetve Bernáth Árpád et alii: *i. m.* 82. Pethő József, a logikai szemantika jelentésméletténe ismertetésében definiálja a fogalmakat: jel és fogalom közötti kapcsolat = denotáció, jel és referens (jeltárgy) közötti kapcsolat = referencia. Példája: a „kutya” szó önmagában a KUTYA fogalmával áll kapcsolatban, általában jelzi az állatfajt. Viszont „a szomszédunkban van egy Benő kutya” már referenciális jelentés, mivel egy konkrét egyedre jelöl meg, amely a szó referense. Ld. Pethő József: *i. m.* 36.

szerinti és az átvitt jelentés kérdéskörével találkozunk. Szó szerinti (literális) az „elsődleges jelentés”,²⁹ amely denotatív, elméletileg pedig teljes összhangban áll a jelölt dolog fogalmával. Kérdéses azonban, hogy gyakorlatilag létezik-e ilyen-fajta, objektív, teljesen konnotációmentes, „retorikai nullfokú” jelentés, illetve beszédmód.³⁰

A metafora vizsgálatához először a szójelentés megállapításának kérdésére kell figyelniünk. A szavak jelentését a használatuk alakítja ki.³¹ A szótárban álló szó a *lexéma* (szótári tétel), amelyen a szó *szótári (lexikális) jelentését* találjuk, ez pedig a szó összes *szokásos, állandó jelentéseinek* gyűjtőneve.³² Ezek eredetileg akár *konnotáció* révén is odatársulhattak az illető lexéma jelentéseihez, a visszatérő használat miatt pedig megszokottakká váltak (ld. a holt metaforák, idiómák esetét).

A bibliai héber nyelvlexikonok két szempont szerint szokták rendezni anyagukat. Egyik megoldás a gyökök szerinti csoportosítás, a másik típus a szóalakok ábécérendjét követő szerkesztés.³³ A következőkben a Lisowsky-féle konkordancia, valamint a Holladay-lexikon jelentésmeghatározásait követem.³⁴

²⁹ Puszta Ferenc (főszerk.): *i. m.* 1271. Ehhez képest a metafora „átvitt” vagy ettől „eltérő”. „A szó szerinti jelentés a lexikalizálódott jelentés. Nincs [...] szükség a tulajdonképpeninek a metafizikájára ahhoz, hogy igazoljuk a szó szerinti és az átvitt közötti különbséget. [...] szó szerinti és metaforikus megkülönböztetése csak két értelmezés konfliktusának következtében létezik [...]” Ld. Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*. Ford. Földes Györgyi, Osiris, Budapest 2006, 204. és 427.; vö. Arisztotelész: *Retorika*. Ford. Adamik Tamás. Gondolat, Budapest 1982, 197–198., illetve ld. Korpelt a „szabályról”, amelyhez képest a metafora szabályellenes jelhasználat; Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 69.

³⁰ „Csakis akkor beszélhetünk átvitt nyelvezetről, ha szembeállítjuk egy másikkal, egy olyanal, amelyik nem átvitt.” Ld. Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 206. De: „[...] mihez képest beszélhetünk egyáltalán eltérésről? Hol található az a retorikai nullfok, amelyhez képest a távoltság érzékelhetővé, mérhetővé, felbecsülhetővé válik?” (Uo. 205) Ezért ajánlatos inkább relatív nullfokról beszélni, amely a legkevésbé átvitt, ez pedig a tudományos nyelv. Ld. részletesen uo. 205–214. További kérdés, hogy a teológiai kutatás szerint mi számít „literálisnak” vagy „figuratívnak”. Ez felveti a modell (Ricoeur), illetve a teológiailag „objektív” beszéd problematikáját (Brueggemann). Ezek a metaforaértelmezés kérdéskörének tárgyai.

³¹ Az Augustinustól származó idézetet ld. Wittgenstein, Ludwig: *i. m.* 17. Vö. Korpellel: a félreértés elkerülése érdekében a jelhasználó dönthet a szabályok alkalmazása felől, a „szabály” pedig a használat, szokás, konvenció vagy a kulturális kód megfelelője. Ld. Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 63. és 69. Illetve ld. Tolcsvai Nagy Gábor: *i. m.*, ld. *A használat alapú nyelvtudomány alapelvei*.

³² Ld. Kálmán László – Trón Viktor: *i. m.* 76.; *Az irodalomtudomány alapjai 2008-4*, 4.; Antal Sándor: *Szótan, jeltan*. Ld. http://extensii.ubbcluj.ro/odorheiusec/archivum/Antal_Sandor/szotan%20jeltan/jeltan.pdf. (2014. okt. 2.)

³³ Seow, Choon-Leong: *A Grammar for Biblical Hebrew*. Revised edition, Abingdon Press, Nashville 1995, 46. és 52.

³⁴ Lisowsky, Gerhard: *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*. Zweite Auflage, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1981. Holladay, William L.: *A Concise Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament. Based upon the Lexical Work of Ludvig Koehler and Walter Baumgartner* (1971). Brill, Leiden – Boston – Köln 2000.

A szemantikai vizsgálatban a szavak jelentését a lehető legkisebb jelentés-
elemekre való lebontással állapítják meg. A szónak tovább már nem bontható,
legkisebb jelentésegységei a *szémák* vagy *szemantikai jegyek*. A szójelentés vizsgá-
latakor tulajdonképpen a szemák elemzése történik.³⁵ Valamely szövegben egy
szó aktuális jelentését a szövegösszefüggés határozza meg. A *kontextuális* (*aktua-
lizált*) *széma* megállapítása segít a szavak egyértelműsítésében,³⁶ a meghatározott
jelentésűvé vált szó pedig a *széméma*.³⁷

Szövegek, szövegrészek szemantikai elemzése esetén elsődleges a szeméma
pontosítása, éspedig a szemávizsgálat körének szűkítése céljából.³⁸ Ahhoz, hogy
a metaforikus jelentést vizsgáljuk, előbb ismernünk kell a szóképet alkotó sza-
vak állandó jelentését, és ennek alapján vizsgáljuk a szemantikai jegyeket.
Azonban a kontextuális széma keresésekor még nem azt kell elemezni, hogy a
metaforát alkotó kifejezések (a tartalom, illetve hordozó) milyen összefüggés-
ben állnak egymással. Azt, hogy a szófaji pontosításon túl milyen szemantikai
osztályok szerint jelöljük meg a szemákat, a metafora elemeinek a szövegegy-
ségben fellelhető összefüggései is meghatározzák.³⁹ A lexéma többi jelentésé-
nek további, esetleges érvényesülését a szeméma legközvetlenebb szókontextu-
sa (idetartozik a metafora alany-állítmány szerkezete, akkor is, ha ez rejtett,
például a megszemélyesítésben; ld. ezt a továbbiakban), szűkebb vagy tágabb
szövegösszefüggése, helyzeti kontextusa,⁴⁰ vagyis szövegen kívüli viszonyai, re-
ferenciája engedi meg.

*Példa*⁴¹

אִם-בָּשׂוּ רֵי נַחוּשׁ – vajon búsom érc-e? (Jób 6,12b)⁴²

³⁵ Vö. *Az irodalomtudomány alapjai_2008-4*; Eco, Umberto: *The Semantics of Metaphor*, (1971). Trans. Snyder, John. In: Innis, Robert E. (ed.): *Semiotics: An Introductory Anthology*. Indiana University Press, Bloomington 1985, (250–271) 261. Kiefer Ferenc: A szemantikai jegyek és a jelentésfajta. In: Pethő József: *i. m.* (85–92) 85.; Szabó Zoltán: *i. m.* 117.

³⁶ Elsősorban a kontextusba nem illő homonimák (azonos alakú szavak) zárhatók ki az aktualizált széma megállapításával. Ld. *Az irodalomtudomány alapjai_2008-4*, 6.

³⁷ *Az irodalomtudomány alapjai_2008-4*, 4–5.; vö. Eco, Umberto: *The Semantics of Metaphor*, 261. Kiefer arra figyelmeztet, hogy a szemantikai jegyekre való bontás csak a kognitív/denotatív jelentés esetében lehet helytálló; Kiefer Ferenc: *i. m.* 89.

³⁸ Vö. Szabó Zoltán: *i. m.* 117.

³⁹ Vö. uo. A szerző a szófaji meghatározás előtt a mondattani jelölők megállapítását említi, azonban a metaforikus állítás (alany + állítmány) elemei más szintaktikai szereppel is bírhatnak a mondat összefüggésében. Vö. Fónagy Iván: *i. m.* 145.

⁴⁰ Ezt legpontosabban valamely adott élőbeszéd vizsgálata által tehetjük meg, de ott is számolnunk kell a referencialitás korlátaival, ti. azzal, hogy mennyire tudunk objektíven beszélni a valóságtapasztalatunkról. A prédikáció élőbeszéd jellege ezért befolyásolja a metafora-megértést, módosíthatja annak az írott szöveg által irányított jelentését. Ugyanez történik az átlagos igeolvasáskor is: a helyzeti kontextus meghatározza a szövegmegértést.

⁴¹ *Az irodalomtudomány alapjai_2008-4*, 4–6. oldalain található elemzések mintáját követem, akárcsak alább, a metaforaelemzésben is. Vö. Szabó Zoltán: *i. m.* 116–121.

⁴² Kecskeméthy István nyomán az irodalmibb „érc”-et választottam a „bronz” helyett. A tömör állító szerkezettel Choon-Leong Seow fordítását követem, és nem az „ércből van” (KIF) vál-

A בָּשָׂר lexéma jelentései: 1. bőr; 2. hús (élőké vagy holtaké; állaté); 3. hús (eledel); 4. áldozati hús; 5. a) a test alkotórésze (vö. Jób 10,11); b) szeméremrészek eufemizmusa; 6. test; 7. kapcsolat (1Móz 2,23.24); 8. a) élő test; b) halandó test; 9. „minden test”: a) emberé és állaté; b) emberi világ; c) állatok világa; d) bármely emberi lény; e) minden ember.

– *Kontextuális széma:* emberi (test).

– *Széméma:* a „hús” Jób testének anyagára vonatkozik.

– *Szémák* (főnév, alany): konkrét, élő, anyag, emberi, lágy, sebezhető.

A נְחוֹשֶׁת lexéma jelentése: érc (tkp. bronz).

– *Kontextuális széma:* fém.

– *Széméma:* bronz.

– *Szémák* (melléknévi főnév, állítmány):⁴³ konkrét, élettelen, anyag, fém, kemény, ellenálló.

Példa

לֵּי שִׁחַת קִרְאתִי אָבִי אֶתָּה – *a sírnak mondom: atyám vagy te* (Jób 17,14a).⁴⁴

Ez a felsor két (alárendelő viszonyban álló) mondatból tevődik össze.

A שִׁחַת lexéma jelentései: 1. verem (csapda); 2. verem, sír: holtak lakhelye (= Seól).

– *Kontextuális széma:* sírhely (vö. 13. v.).

– *Széméma:* sír.

– *Szémák* (főnév, határozó a főmondatban): konkrét, élettelen, helyiség, emberhez tartozik, mindenkié.

A אָב lexéma jelentései: 1. apa, nagypapa, ős, nemző; 2. kezdeményező, megalapító; 3. atyaien védelmező személy; 4. tiszteletet kifejező megszólítás (*honorary title*); 5. „atya háza” – családmegjelölés; 6. Isten, mint Izráel, a király Atyja; fa-istenség címe (Jer 2,27).

– *Kontextuális széma:* családtag.

tozatot. Vö. Seow, Choon-Leong: *Job 1–21. Interpretation and Commentary*. W. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan – Cambridge, UK 2013, 451. Vö. Clines, David J. A.: *Job 1–20*. Nelson Reference & Electronic. World Biblical Commentary, Volume 17. 1989, 156.

⁴³ Vö. Walke, Bruce K. – O’Connor, M.: *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*. Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 1990, 2004, 159. és 260–261. Ha melléknévi állítmány, akkor „érből/bronzból való” a helyes. Ha azonban szófaji párhuzamot is feltételezünk (noha *abb’u’* szórenddel) a „kövek ereje” főnévi szerkezettel, akkor névszói állítmány, szófajilag pedig melléknévi főnév; ld. e tanulmány 42. jegyzetét.

⁴⁴ David J. A. Clines jegyzete szerint itt konkrét tárgyra, a sírra kell gondolnunk, az elvont „rothadás” helyett, mert ez a „féreggel” (14b) párhuzamos. A kifejezést – Lisowskyhoz hasonlóan – a שוּחָ (lesüllyed) gyökből vezeti le, de kétségtelennek tartja a שִׁחַת („rothad”) igével való gondolati társítást már a szerző részéről is; Clines, David J. A.: *Job 1–20*, 374; vö. Gordis, Robert: *The Book of Job. Commentary, New Translation and Special Studies*. The Jewish Theological Seminary of America, New York City 1978, 184.; Lisowsky, Gerhard: *i. m.* 1425. A „rothadás” és a „sír” szemantikai jegyei nem fedik teljesen egymást, ezért némileg másképpen alakulna eme metaforának, sőt a párhuzamos „anyám’ és ’nővérem’ – (mondom) a férregnek” felsornak a jelentése is.

- *Σzeméma*: apa.
- *Σzémák* (főnév, alany a tárgyi mellékmódatban⁴⁵): konkrét, élő, ember, emberhez tartozik, családtag.

A szemémák pontosítását követően figyeljünk arra, hogy mi történik a szemémák szokásos jelentésével a metaforának nevezett alakzatban.

2. A metafora

2.1. Meghatározás

Az alakzat neve a μεταφέρω/μεταφορέω (*átviszek*) igéből származik. Ennek a retorikában használatos jelentése: *új értelemre átvinni a szót, megváltozott értelemben használni azt*; a ἡ μεταφορά főnév így a szónak új értelemre való átvitelére, a jelentésátvitelre vonatkozik.⁴⁶ A kifejezés igei alakja egyszer fordul elő a Septuagintában, az 1Kir 13,3-ban: μετενέγγωμεν (*átboz*; aoristos), a héber סבב *hif'iljének* (*viszaboz*) megfelelőjeként.⁴⁷ Álljon hát itt néhány meghatározás:

„[A metafora] az a jelenség, amikor egy kifejezést több, egymáshoz valamiben hasonló dolog megnevezésére használhatunk. Bár ez ebben az általános formában minden jel használatában megnyilvánul, általában szűkebb értelemben használják a metafora szót, amikor a kifejezés 'eredeti' és 'átvitt' jelentése elég jelentősen különbözik (például térbeli viszonyokat jelölő kifejezéseket időbeli viszonyokra vonatkoztatunk).”⁴⁸

„Metafora (gör. metaphora, epiphora, lat. translatio) 'átvitel': Kép (trópus), a klasszikus retorika névátvitelre épülő szóképe. Két fogalom vagy jelenség kapcsolatán alapul, közös külső vagy belső vonásaik vagy hangulati egyezés alapján. A metafora szemantikai sűrítettsége a tartalom és a hordozó együttes jelentéséből fakad, a két dolog képzetének kölcsönhatása eredményezi. Alaki hasonlóságuk miatt nevezzük a gabona termését szemnek, az elektromos izzót villanykörte, funkcióbeli hasonlóság miatt beszélünk az ország szívééről, érzelmi-hangulati motiváltságúak egyes becenevek, kedves megszólítások, pl. csillagom. Szófajukat tekintve a fenti metaforák főnéviek. Más szófaj is állhat metafora szerepben, pl. melléknévi: a gyászos idő, színes program, igei: a rohan az idő, ébred

⁴⁵ Vö. Waltke, Bruce K. – O'Connor, M.: *i. m.* 645–646.

⁴⁶ Ld. Liddell, H. G. – Scott, R.: *A Greek-English Lexicon with a Revised Supplement*. Oxford University Press, Oxford 1996; Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 35.

⁴⁷ Ld. Lust, Johan – Eynikel, Erik Hauspie, Katrin (ed.): *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*. Revised edition. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2003.

⁴⁸ Kálmán László – Trón Viktor: *i. m.* 169.

a természet. Szerkezetileg lehet a metafora teljes vagy egyszerű. A teljes metaforában jelen van mind a fogalmi (tartalom), mind a képi (hordozó) elem.⁴⁹

Ez utóbbi definíció is – természete szerint – a lehető legtömörebben igyekszik közölni mindazt, amit a metaforáról tudnunk kell. Ha azonban a jelentésalkotás mikéntjére keresünk választ, akkor azt látjuk, hogy a meghatározások elméletenként pontosítanak, vagy változnak.

„Metafora a szó más jelentésre való áttétele” – olvassuk az arisztotelészi meghatározást,⁵⁰ amelyet alapvetőnek tekintenek a metaforakutatásban.⁵¹ Azonban már Arisztotelész előtt, az 5. században is találkozunk a kifejezéssel, amikor az a felismerés motiválta a retorika oktatását és tanulását, hogy az embereket a nyelv tudatos használatával lehet befolyásolni. A politikai szópárbajban az ékesszólás fortélyai közé tartozott az ellenfél esetleg homályos megfogalmazásának szándékos félreértése, és ezt a stratégiai fogást nevezték metaforának. A költői metafora azonban nem a meggyőzés, hanem az önkifejezés szolgálatában áll, a mimézis céljával történik, vagyis a poéta egy tapasztalat lehető legtisztább megfogalmazására törekszik. Arisztotelész e két funkcióra figyelve beszél az alakzatról a *Poétikában* és a *Retorikában*.⁵²

3. A metafora szerkezete

Az alakzat tárgyalását talán úgy a legkönnyebb elkezdni, ha előbb szerkezetére tekintünk. A metafora lényegében kéttagú alakzat. Alkotóelemeinek megnevezése akár kutatónként is változhat: szimbolizáló és szimbolizált, *hordozó* és *tartalom* (*vehicle, tenor* – Ivor A. Richards), elsődleges és másodlagos alany, alany és szimbólum, kép és fogalom, forrástartomány és céltartomány metaforikus nyelvi kifejezései stb.⁵³ Tehát „természete szerint” az alakzat kételemű, s ez a *teljes* vagy *kifejtett metafora*. Vannak azonban egytagú vagy kifejtetlen metaforák is.⁵⁴

A *teljes metafora* egyik iskolapéldája: „az ember farkas”. Itt az ember a tartalom, a farkas pedig a hordozó.⁵⁵ Bibliai példák: *az Úr [tartalom], Izráel megváltója [hordozó]* (Ézs 49,7); *az én húsom [tartalom] érv-e [hordozó]?* (Jób 6,12b). Az egy-

⁴⁹ Kelecsényi László – Kelecsényiné Molnár Katalin – Oláh Tibor – Osztvics Szabolcs – Petz György – Stundinger Józsefné – Szentesné Péter Orsolya – Turcsányi Márta: Metafora szócikk. In: uő: *Kulturális enciklopédia*. <http://enciklopedia.fazekas.hu/index2.htm> (2014. júl. 7.)

⁵⁰ Arisztotelész: *Poétika*. Ford. Sarkady János. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1994, 39.

⁵¹ Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 7.; vö. Fónagy Iván: *i. m.* 131.

⁵² Vö. Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 35–36.; Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 21.

⁵³ Vö. Fónagy Iván: *i. m.* 130 (az itt utalt írás: Richards, Ivor Armstrong: *The Philosophy of Rhetoric*. Oxford University Press, New York – London 1936); Millano, Christopher: *i. m.* 12.; Klingbeil, Martin: *i. m.* 13.; Kelecsényi et alii.: Metafora szócikk. In: uő: *i. m.*, ld. <http://enciklopedia.fazekas.hu/index2.htm>; Kövecses Zoltán: Glosszárrium. In: Kövecses Zoltán: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Ford. Várhelyi Gabriella és Kövecses Zoltán, Typotex, Budapest 2005, 4.

⁵⁴ Vö. Fónagy Iván: *i. m.* 141. és 144.

⁵⁵ Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 70.

tagú metafora csak a hordozója vagy csak a tartalma révén jelenik meg, másik tagja azonban rejtett a közvetlen kontextusban: *Mert én tudom, az én megváltóm* [hordozó] *él* (Jób 19,25a, KIF).

Bonyolultak, többszintűek a megszemélyesítések, illetve a fiziomorfizmusok: *a sírnak mondom: atyám vagy te* (Jób 17,14a), *Igazságot öltöttem magamra, és az is felöltött engem* (Jób 29,14a). Ezeket a későbbiekben fogjuk tárgyalni. Az ószövetségi költői szövegek parallelizmusában a metafora tagjai különböző sortagokba is kerülhetnek, de – amint a két utóbbi példa is mutatja – a szöveg több mondatra tagolódik a retorikailag egy egységet alkotó sortagon belül is. (A Jób 29,14a héber szövegében egyszavas mondat a második: [יְלִבְדֵּשׁוּנִי]).⁵⁶

A metaforakutatás egyik fő tárgya az, hogy a szöveg szintjén milyen kapcsolat áll fenn a hordozó és a tartalom között, és hogy e viszony következtében mi történik a metaforikus jelentésalkotásban (eme viszony képezi a „szövegbelső” szemantikai struktúrát). Másik fő témája az, hogy milyen viszony áll fenn a metaforikus jelentés és a szövegen túl levő valóság között („szövegkülső” szemantikai struktúra: referencia és fikció).⁵⁷ A metafora megértésének a kérdésköre elválaszthatatlan mindezekről.

4. A metaforikus jelentésalkotás

A metafora a „szokatlan”, a közhasználattól eltérő kifejezések közé tartozik: A-ról a B által beszél, nem természetes módon:

„Az öregség úgy viszonylik az élethez, mint az este a nappalhoz; a költő tehát az estét a nappal öregségének nevezheti.”⁵⁸

A „nappal öregsége” szerkezet azonban eltér a megszokott használattól: szemantikai ütközést hordoz magában az egymástól távol álló jelentések összekapcsolódása miatt.⁵⁹ Szemantikai ütközést („impertinenciát”, inkongruenciát) lényegében *állító, predikatív szerkezet* hoz létre – állapítja meg Paul Ricoeur.⁶⁰ Tehát: „az ember [alany] farkas [állítmány]”, a hús érc (Jób 6,12b), a halál atya (Jób 17,14a).⁶¹ A metaforikus állítás tétje az, hogy „szemantikai közelséget” hozzon létre,

⁵⁶ A metaforikus behelyettesítésről a parallelizmusban ld. Alter, Robert: *A Biblia versművészete*, 31–32.

⁵⁷ Vö. *Az irodalomtudomány alapjai_2008-4*; Ricoeur, Paul: *Bibliai hermeneutika*. Ford. Mártonffy Marcell. In: *Hermeneutikai Füzetek* 6. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest 1995, 94. skk.; Brueggemann, Walter: *i. m.* 57–59.

⁵⁸ Arisztotelész: *Poétika*, 39–40.

⁵⁹ Alter, Robert: *i. m.* 91. Millano az egytagú (azaz a nem $A = B$ mintára épülő) metaforák esetében hipotetikusán megkérdőjelezi ezt. Ld. Millano, Christopher: *i. m.* 2–3. (3. jegyzet) és 40.

⁶⁰ Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 287.

⁶¹ David H. Aaron az állító (predikatív) szerkezeteket *appozicionális kijelentéseknek* nevezi, mivel a héberben a névszói állítmány nem hordoz létigét (amint a magyarban sem), ezért alakilag appozíciónak minősül, és ezért sorolja ide a metaforát is. Ld. Aaron, David H.: *i. m.* 28. (9. jegyzet). 59. és 123. Vö. Walke és O’Connor megállapításaival a 4.3c. és 12.3a-ban: a mondatban az állítmány az alanyt magyarázza (*topic = subject, comment = predicate*), a főnévi appozícióban

„[...] hogy 'rokonságot' érzékeltessen ott, ahol a közönséges látásmód nem ismer fel kölcsönös megfelelést.”⁶²

A kognitív nyelvészeti megközelítés is követi az $A = B$ mintát: a metafora egy fogalmi tartomány megértése egy másik fogalmi tartomány révén, amikor is megfeleltetések, leképezések történnek a konkrétabb vagy fizikai forrástartomány és az elvontabb céltartomány között. A leképezések során a forrástartományból vett metaforikus nyelvi kifejezések által értjük meg a céltartományt.⁶³ Ezt a „leképezést”, „megfeleltetést” – a fogalmi metaforákról való diskurzusokban jellemző módon – névszói állítmányt hordozó tómondatokként megfogalmazva ábrázolják (pl. AZ ÉLET EGY UTAZÁS; vagy: A HALÁL ELUTAZÁS).⁶⁴

David H. Aaron szerint a szó szerinti és az átvitt értelem nem különböztethető meg binárisan. Ezért némely – alakilag metaforának számító – állításra köztes alakzatot jelölő *fogalmi askripció* [odatulajdonítás?] (*conceptual ascription*) elnevezést használja. Példája pedig ez: amikor valaki a társa elé áll a fegyverrel szemben, akkor „szó szerint” a „pajzsává” válik, noha semmiféle módon el nem változott, ugyanaz maradt, aki volt. Ugyanúgy, amikor egy folyó „ágairól” beszélünk, ez a szóhasználat sem jelez változást a folyó természetében. Érvelésében eme alakzat egyik sajátosságaként azt határozza meg, hogy a metafora ontológiai jellegű azonosításától eltérően, a fogalmi askripció funkcionális (valakinek „pajzsává lenni”) vagy szerkezeti (folyó „ága”) azonosítása történik. A metaforától való másik eltérésnek pedig az inkongruencia hiányát tekinti. Ezért Aaron nem vitatja például azt, hogy JHVH-t a kösziklával, pajzssal, nappal azonosítják, vagy hogy királyként nevezik meg, hanem askripcióknak tekinti őket.⁶⁵ Észrevehetjük, hogy Aaron eme megkülönböztetése nem számol a metaforikus jelentés állandósulásának jelenségével (tudniillik az élő metafora „elhalásával”). Ami pedig a „szó szerinti” jelentést illeti: a „literális” nem tévesztendő össze a „reálissal”.

A metaforikus állítás a tartalom és a hordozó valamilyen közös vonása, egyezése alapján történik.⁶⁶ Arisztotelész szerint, amikor a költő az öregséget szalmának nevezi, akkor ezt arra építi, hogy a szalma és az öregség is az elvi-

pedig a második kifejezés azonosítja vagy minősíti az elsőt. (Appozíció: azonos referenciájú főnevek, illetve főnévi szerkezetek mellérendelése ugyanazon a nyelvtani helyen.) Waltke, Bruce K. – O'Connor, M.: *i. m.* 68. és 229. (*Glossary*).

⁶² Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 286–287.; uő: *Bibliai hermeneutika*, 92. Illetve a relevancia-elmélet szempontjából megfogalmazva: „a [metaforikus] leképezések felelősek a kapcsolatért a pszichológiai (elvont) és fizikai (konkrét) jelentésréteg között”. Forgács Bálint: *i. m.* 599.

⁶³ Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 4. és 67.

⁶⁴ Vö. Kövecses Zoltán: *Metaforák és metonímiák*. In: Kövecses Zoltán: *A metafora – Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Ford. Várhelyi Gabriella és Kövecses Zoltán, Typotex, Budapest 2005, 278.

⁶⁵ Aaron, David H.: *i. m.* 28. és 33.; 38–40. és 109. (az „Isten Király” stb.), illetve 59–67. (a fogalmi askripció tárgyalása).

⁶⁶ Kelecsényi László et alii: *Metafora* szócikk. In: uő: *i. m.* Ld. <http://enciklopedia.fazekas.hu/index2.htm>.

rágzottak osztályába tartozik.⁶⁷ Wilfred G. E. Watson ezt úgy mutatja be képletesen, hogy „X olyan, mint Y, a Z-t illetően”, vagyis *Szemek voltam a vaknak* (Jób 29,15a), ahol *Jób* (tartalom, ld. X) olyan, mint a *szemek* (hordozó, ld. Y), a *látás* tekintetében (metaforizálás alapja, ld. Z). Más megközelítés szerint a metafora két szó jelentésének átfedésével jön létre: *Izráel... miért lett prédává?* (Jer 2,14, Károli), ahol a két fogalom – Izráel és a zsákmány – közötti átfedést a „sebezhetőség” jelenti.⁶⁸

4.1. *A prédikáció (metaforizálás) alapja*

Mi az, ami a metaforikus hordozót a metafora tartalma mellé rendeli? Némelyek szerint a hasonlóság. Mások a kontiguitást tekintik a metaforizáció alapjának; és van olyan megközelítés, amely a relevanciát keresi.

4.1.1. *A hasonlóság*

A hagyományos metaforaszemlélet a hasonlóságot tekinti a metaforizálás alapjának vagy motivációjának.⁶⁹

Arisztotelész szerint „a jó metaforák használata a hasonló vonások felismerésén alapul”. Ő főként a szintaxis alapján beszél a hasonlat és metafora közötti eltérésről:

„A hasonlat is metafora, csak egy kicsit különbözik tőle, [...] és csak a megjelenítés módjában különbözik attól.”⁷⁰

Mert amikor „a költő azt mondja Akhilleuszról *'miként* egy oroszlán, előretört”, akkor hasonlattal találkozunk. De ha ezt olvassuk: „*az* oroszlán előretört”, akkor metaforáról van szó. De a szemantikai – és emiatt a recepcióban való – különbséget is érzékeli a két alakzat között, mert a hasonlatról ezt olvassuk tovább: (a megjelenítés miatt) „kevésbé kellemes, hiszen hosszabb”, „és *nem jelenti ki azt, hogy ez azonos azzal*, emiatt lelkünk nem is vizsgálja tovább”.⁷¹

Valószínűleg a metaforikus állítás alapját képező hasonlítás felismerése vezetett oda, hogy az ókorban a római retorika rövidített hasonlatnak tekinti a me-

⁶⁷ Arisztotelész: *Rétorika*, 197.

⁶⁸ Ld. Watson, Wilfred G. E.: *Classical Hebrew Poetry. A Guide to its Techniques*. JSOT Press, Sheffield 1986, 263. (kiemelések a szerzőtől). Fónagy J. Pelc nyomán beszél arról, hogy a tartalom (pl. emberek) és hordozó (pl. farkasok) halmazának ugyan nincs közös metszete, de vannak közös szemantikai jegyei. Brettler pedig, Max Black „közös implikációk” kifejezését használja; ld. Fónagy Iván: *i. m.* 133, Brettler, Marc Zvi: *God is King – Understanding an Israelite Metaphor*, 21–22.

⁶⁹ Strawn, Brent: *What Is Stronger than a Lion? Leonine Image and Metaphor in the Hebrew Bible and the Ancient Near East*. Academic Press Fribourg, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2005, vö. Kövecses Zoltán: *Metaforák és metonimiák*, 67–68.

⁷⁰ Arisztotelész: *Poétika*, 44.

⁷¹ Arisztotelész: *Rétorika*, 183. és 97. (Kiemelés tőlem) A recepciót illetően megjegyezhető: a hasonlatnál elmarad az, amit interpretációra való kényszernek nevezhetünk.

taforát: „a metafora a hasonlat egy szóba sűrített változata”.⁷² Némely kutató szerint kognitív szempontból egyenlőségjel tehető a hasonlat és a metafora közé. Marjo C. A. Korpelnél olvasunk arról, hogy a metafora szemantikai szférák összehasonlítását hordozza magában, és noha a hasonlat és a metafora formális értelemben nem kongruens, mindazonáltal kognitív szempontból azonos, mivel mindkettő ugyanolyan hasonlítást végez; tehát a szerző nem tekinti szükségesnek a két alakzat megkülönböztetését.⁷³

Paul Ricoeur abból a szempontból erősíti meg az arisztotelészi felfogást, hogy a hasonlóságot tekinti a metaforizálás alapjának, de hangsúlyozza, hogy a hasonlat nem tekinthető a metafora parafrázisának, és a metafora nem definiálható „egy sűrített, rövidített, hiányos” hasonlatként,⁷⁴ és felhívja a figyelmet arra, hogy Arisztotelész többször is hangsúlyozza a hasonlat alárendeltségét a metaforával szemben:

„[...] szándékosan nem a hasonlat segítségével magyarázza meg a metafora mi-
benlétét, hanem a hasonlatot magyarázza a metaforán keresztül.”⁷⁵

Aaron a különböző szintaxis által irányított szemantikai vonatkozás, azaz az inkongruencia mértékére hivatkozva tartja fontosnak a metafora és a hasonlat megkülönböztetését:

„A hasonlat szintaxisa – nem-approzionális jellege révén – kevesebb inkongru-
tást hordoz, ennél fogva stabilabb.”⁷⁶

Wilfred G. E. Watson szerint a hasonlat egyértelműsége abból adódik, hogy közli az összehasonlítás alapját: *mint kalászfőjét, leváják* (Jób 24,24), vagy hasonlattá alakítva a korábbi példát: Jób olyan, mint a szemek a vaknak (vö. Jób 29,15a).⁷⁷ A hasonlat mindent elmond, tehát nem ad helyt a divergens értelmezéseknek.⁷⁸ Christopher Millano reduktívnek tartja a hasonlatelméletet, és megkérdőjelezi azt, hogy minden metafora hasonlattá lefordítható lenne.⁷⁹

A metafora és a hasonlat rokon alakzat ugyan, egybemosásukkal szemben azonban mérvadónak tekintem a Fónagy Iván által írottakat:

⁷² Idézi Quintilianust Fónagy Iván: *i. m.* 238 (258. jegyzet).

⁷³ Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 55.; 74.; 617. és 635. Ld. a sémita irodalom ezt érintő modern nyelvészeti megközelítéseire való hivatkozásait az 55–58. oldalakon. Korpel véleményét fogadja el Strawn is; ld. Strawn, Brent: *i. m.* 15–16.

⁷⁴ Ricoeur, Paul: *Bibliai hermeneutika*, 92–93.; uő: *Az élő metafora*, 131.

⁷⁵ Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 41. (32. jegyzet).

⁷⁶ Aaron, David H.: *i. m.* 111. (22. jegyzet).

⁷⁷ Megemlíthető itt, hogy Robert Alter nehezményezi a metaforák tömörségének hasonlattal való feloldását az értelmező jellegű példabeszéd-fordításokban, amelyek „otrombán ellaposítják” a hatásos megjegyzéseket; Alter, Robert: *A Biblia versművészete*, 185.

⁷⁸ Watson, Wilfred G. E.: *i. m.* 254–255.

⁷⁹ Millano, Christopher: *i. m.* 23.

„A metaforát a hasonlattól az implicitása, a hasonlítás tényének meg nem jelölése különbözteti meg.”⁸⁰

Fónagy Iván azonban elutasítja azt, hogy csak formális, szerkezeti különbség lenne a két alakzat között. Szerinte ugyanannak a tartalomnak a kétfajta megfogalmazásáról van szó. Mindkettő szemléletességre törekszik, de ebből az alap-tendenciából kiindulva más-más irányba halad.

„A metafora szubjektív, szintetizáló jellegű. Elemibb jelenségeket emel magasabb, többnyire emberi szintre.”⁸¹

A hasonlat analitikus jellegű, a bonyolulttól az egyszerűbb felé halad, az egyeditől a tipikushoz vezet.⁸²

„A komplex emberi és társadalmi jelenségeket elemzi, már megismert tárgyakhoz méri: tárgyilagos a szó szoros értelmében. A hasonlat köti össze a metaforizálást a fogalmi gondolkodással. Anélkül, hogy túllépné az érzékszerveink számára közvetlenül érzékelhető jelenségek körét, képes arra, hogy az elemzett komplex tárgy valamelyik tulajdonságát kiemelje: olyan tárgyra vonatkoztatja, amelyben a kiemelendő tulajdonság áll előtérben. [...] a kisgyerek spontán módon, öntudatlanul metaforizál. A hasonlításhoz később jut el.”⁸³

A kognitív megközelítésben a metafora gyakran nem a preegzisztens, objektív, szó szerint vett hasonlóságra épül,⁸⁴ amelyet szerinte a „hagyományos” elmélet tekint a metaforizálás alapjának. Amikor például az „arc rózsái”-ról beszélünk, ezt azért tehetjük, mert hasonlóság van a rózsaszínű arc és valakinek rózsaszínű arcbőre között. A preegzisztens hasonlóságról való felfogással azonban együtt jár az is, hogy nem akármit használhatunk a rózsaszínű arcbőr metaforájaként. Ezért az égboltot nem társíthatjuk az arcszínhez, mivel az előbbit kéknek tudjuk – olvassuk Kövecses Zoltánnál.⁸⁵

A szerző szerint a metaforizálást illetően nem minden esetre érvényes a hasonlóság ilyenfajta és kizárólagosító megközelítése.⁸⁶ Ő más jellegű hasonlóság-

⁸⁰ Fónagy Iván: *i. m.* 141.

⁸¹ Uo. 256.

⁸² Uo. 256. és 268., valamint 264. Megállapításának alátámasztására 2300 hasonlaton alapuló statisztikára hivatkozik (ld. 256., 280. jegyzet). Megjegyezhetjük, hogy ez a megállapítás nem érvényes az Isten-metaforák esetében, mert a metafora transzcendens referensére (Istenre) az ember csak a maga világából kereshet kifejezőmódot, azaz csak antropomorf, teriomorf, vagy fiziomorf képeket alkothat.

⁸³ Uo. 268–269.

⁸⁴ G. Lakoff és M. Johnson elméletének egyik tételeként ismerteti Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, viii.

⁸⁵ Uo. 68–69.; vö. Eco, Umberto: *The Semantics of Metaphor*, 262.

⁸⁶ Uo. 68–69.

alapokat fedez fel, úgymint *az érzékelt szerkezeti hasonlóságot*, ezen belül pedig *az ontológiai metaforák*⁸⁷ által előidézett szerkezeti hasonlóságot.

1. *Érzékelt szerkezeti hasonlóság* képezi a metaforizálás alapját például AZ ÉLET EGY SZERENCSEJÁTÉK metaforikus nyelvi kifejezéseiben: „kihasználom az esélyeimet”, „ez az ő ütőkártyája...”, „nagyban játszik”. Ilyenkor az történik, hogy a beszélő az élethelyzetek és a szerencsejáték között megfigyelhető hasonló strukturális vonásokra utalva fogalmaz.

2. Az *ontológiai metaforák*hoz sorolható AZ ELME EGY TEST, amelyhez kapcsolódik A GONDOLATOK ÉTELEK fogalmi metafora, amelynek kifejeződései a „le kell nyelnem/meg kell emésztennem, amit mondtál”, „rágódik valamin”, „kifőzte a tervét”.⁸⁸

Az itt „nem preegzisztensként” és nem objektívként említett hasonlóságokban, mint látni fogjuk, G. Radden a metafora metonimikus jellegű összefüggéseit ismeri fel. Kövecses Zoltán viszont elutasítja a metafora kontiguitásra épülő jelentésalkotásának lehetőségét.⁸⁹

Megállapíthatjuk tehát, hogy a hasonlat és a metafora – noha rokonalakzatok,⁹⁰ mivel mindkettő a hasonlóságon alapul – mégsem azonosítható egymással, sem formálisan, sem a jelentésalkotás műveletének mikéntjében. Összefoglalásként egybevetve őket, a következőket mondhatjuk el:

- a) a metaforához képest a hasonlat „egzaktabb”, ezért a jelentést illetően kisebb ambiguitást teremt (a hasonlat „zárt” a metafora nyitottságához képest);
- b) a metaforához képest a hasonlat „tárgyilagossága” (Fónagy Iván) miatt hat korlátozottabban valóságglátásunkra: a tartalom és a hordozó megmarad a maga területén, nem idéz elő értelmezéskényszert;
- c) a metafora jelentése a szövegösszefüggésben körvonalazódik, a hasonlat azonban nem függ annyira a szöveggörnyezettől;
- d) a metafora valamit valamiként láttat, valaminek láttat: a metafora sokkal inkább megteremt a hasonlóságot, mintsem megtalálja és kifejezi azt.⁹¹

⁸⁷ „Ezek a fogalmi metaforák azt teszik lehetővé a beszélők számára, hogy tapasztalataikat általánosságban tárgyak, anyagok, illetve tartályok terminusaival megértsék, anélkül, hogy tovább pontosítanák a tárgyat, anyagot vagy tartályt.” Ld. Kövecses Zoltán: *Glosszárium*, 251.; vö. Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 34., ahol ezt írja: „Például nem tudjuk, hogy mi is az elme valójában, de tárgyként fogjuk fel azt. Így próbálunk többet megérteni vele kapcsolatban.”

⁸⁸ Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 71–73.

⁸⁹ Idevonatkozó példaként említhetők: AZ ELME EGY TEST, a VEZETÉK – metafora. Ld. uo. 73–74.; vö. Radden, Günther: How metonymic are metaphors? In: Dirven René (ed.): *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York 2003, 417–418. és 428–429.

⁹⁰ A hasonlat „a metafora kuzinja”, írja Aaron, David H.: *i. m.* 92.

⁹¹ M. Hester, illetve M. Black nyomán Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 339. és 349., illetve 365.; vö. uó: *Bibliai hermeneutika*, 93., valamint Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 72.

3.1.2. *A kontiguitás*

Kontiguitáson az az érintkezés értendő, amelyet a metonimikus művelet sajátjának tekintenek.⁹² Umberto Eco megközelítésében a metaforaalkotás egy metonímiahálóra épül:

„Valamely metafora azért teremthető meg, mert a nyelv a maga végtelen szemiózis-folyamatában többdimenziós metonímiahálót alkot, melyek mindegyike inkább kulturális konvencióként magyarázható, mint valamely eredeti hasonlóságként.”⁹³

Fennálhat az a kísértés, hogy itt a metafora és a metonímia egybemosását lássuk. Azonban úgy látom, hogy Umberto Eco nem helyezi egy szintre a két alakzatot, mivel ő ezt állítja:

„A metafora visszavezethető a kód [ami tág értelemben a nyelv] csontvázát alkotó metonimikus összefüggések mélyen fekvő láncolatára.”⁹⁴

A metaforizálás alapját képező hasonlóságot a kontiguitás egyik típusának tekinti: a jelentésbeli azonosságként vagy hasonlóságként való megragadása előtt minden asszociáció kontiguitásként fogható fel. Tehát a kodifikált kapcsolatok már megvoltak azelőtt, hogy a művész felismerte vagy bevezette volna őket. Ezzel tovább is lép az összes szemantikai mezőt és tengelyt rögzítő automaton (szerintem igencsak determinista) elképzeléséhez, amely szerint ez az elméleti „készülék” képes lenne bármilyen jelentésbeli kapcsolat létrehozására.⁹⁵

A kontiguitás alapú metaforizálásnak Eco által is képviselt elméletével Roman Jakobson megközelítése áll szemben. Ő metaforikus, illetve metonimikus pólusokról beszél. A metafora a hasonlóságra, a metonímia pedig érintkezésre épül. Ezért állítja azt, hogy a metaforizálás esetében szelekció történik a helyettesítés céljából, a metonímia pedig kombinációt végez a szintaktikai összefüggés érdekében.⁹⁶ Paul Ricoeur és Fónagy Iván szerint a kontiguitás az, ami alapvetően megkülönbözteti a metonímiát a metaforától.⁹⁷

⁹² Vö. „Metonímia: (gör.) ’névátvitel’. Kép (trópus), amelyben egy adott szó – formájának és elsődleges jelentésének megváltozása nélkül – egy másik szót helyettesítve új jelentéssel gazdagodik. Az egymással kapcsolatba kerülő fogalmak viszonya lehet: ok-okozati (itták a mámort), térbeli (alszik a város), időbeli (századunk felfedezései), vagy anyagbeli érintkezésen alapuló (nincs egy vasam se). Stílushatása a kifejezendő és a kifejező közti távolság által kiváltott feszültségtől függ. Köznyelvi és irodalmi előfordulása is gyakori, a költői képekben kiemelt szerepe van.” Kelecsényi László et alii: Metonímia szócikk. In: uő: *i. m.*, ld. <http://enciklopedia.fazekas.hu/index2.htm>.

⁹³ Eco, Umberto: *The Semantics of Metaphor*, 261.

⁹⁴ Uo. 251. A szöveg magyar fordítását ld. Juhász Erzsébet: *A műalkotás meghatározásának ecói módszeréről*. In: *Híd* XLII. évf. (1978/2), (246–249) 249.

⁹⁵ Eco, Umberto: *The Semantics of Metaphor*, 260.

⁹⁶ Roman Jakobson a nyelvi viszonyok Saussure-féle paradigmikus-szintagmatikus tengelyen való ábrázolását használja fel. Ld. Jakobson, Roman: *The metaphoric and metonymic poles*, (1956). In: Dirven René (ed.): *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Mouton

A fogalmi metafora elmélete a korábbi véleményekhez kapcsolódik. Ebben az érvrendszerben a metafora egymástól távol álló, azaz más-más fogalmi tartományok területén levő (noha bizonyos szempontból hasonló) fogalmakat foglal magában; a metonímia pedig ugyanazon a fogalmi tartományon belül, egymáshoz szorosan közel álló entitások között jön létre, hordozója (*vehicle*) mentális elérést biztosít a tartalomhoz/célhoz (*target*). A metonímia jellemzője az *ellipsis*: a szövegben csak a hordozót látjuk, amely a tartalom felé irányít: „Shakespeare-t olvasok” (szerző a mű helyett).⁹⁸

Noha világosan körvonalazottnak látszik a két alakzat sajátossága, mégsem lehet egymástól elkülönítve tárgyalni őket. A metaforával foglalkozó írások gyakran kitérnek a metonímia kérdéskörére is, amint azt az eddigiekben is láthattuk. Továbbra is van, aki a metonímiát a metafora alapjának tekinti, például G. Radden, aki azzal indítja érvelését, hogy felvázolja a szó szerinti – metonimikus–metaforikus jelentés kontinuumát. Ebben a felvázolásában öt fokozatot találunk.

- a) A „magas torony” a szó szerinti jelentés körébe tartozik (csak a vertikálításra utal).
- b) A „magas vízállás” (a *high tide* tk. a dagály tetőzése) „részben” metonimikus, mert egyaránt van függőleges és vízszintes vonatkozása (FEL A FEL ÉS TÖBB HELYETT⁹⁹).
- c) A „magas hőmérséklet” „teljesen” metonimikus, ugyanabban a fogalmi tartományban helyezkedik el: a függőleges beosztás a hőmérsékleti fokoknak felel meg (FEL A TÖBB HELYETT).
- d) A „magas árak” átmenetet képez a metonimikus (DOLOG AZ ÁBRÁZOLÁSA HELYETT, ti. az ár a grafikai ábrázolása helyett) és metaforikus jelentés között (A TÖBB FEL).
- e) Végül pedig a „kiváló/magas színvonal” teljesen metaforikus, mivel az értékelés és a vertikálítás nem ugyanabban a fogalmi tartományban vannak (A JÓ FEL).¹⁰⁰ Mindamellet, nem minden metafora metonimikus megalapozottságú, és nem mindenik metaforizálás épül azonos mértékű kontiguitásra.¹⁰¹

de Gruyter, Berlin – New York 2003, 41–47. Ricoeur a mondatmetaforára való tekintettel utasítja el Jakobson megközelítését; ld. Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 116.

⁹⁷ Ricoeur, Paul: *Bibliái hermeneutika*, 90–91.; Fónagy Iván: *i. m.* 223.

⁹⁸ Vö. Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 145–149.

⁹⁹ A kognitív kutatás a fogalmi metaforákat és metonímiákat nagybetűvel írja. Az írásmód jelzi azt, hogy a fogalmi metafora nem közvetlenül jelenik meg a nyelvben, hanem a metaforikus nyelvi kifejezései révén – ld. uo. 4.

¹⁰⁰ Radden, Günther: *i. m.* 409. skk. (kiemelések a szerzőtől. Günther Radden „magas minőség”-et használ, amelyet a „magas színvonal”-ra cseréltem). A szó szerintitől a metaforikus felé történő átmenetet a FEL és TÖBB fogalmak társulásának és szétválásának (*konfliktó-dekonfliktó*) modelljén is bemutatja.

¹⁰¹ Uo. 412–413.

Günther Radden ábrája

Literális		Metonimikus		Metaforikus
(a) <i>magas torony</i>	(b) <i>magas vízállás</i>	(c) <i>magas hőmérséklet</i>	(d) <i>magas árak</i>	(e) <i>magas színvonal</i>

E felvázolás után a szerző a metafora metonimikus forrásait tárgyalja, amelyek a következők: az általános tapasztalat, a társalgási implikátúra, a kategóriák hierarchiája, a kulturális modellek.

A) Az általános tapasztalat

a) Az általános tapasztalat egyik változatát a *korrelációk (kölsönös összefüggések)* jelentik. A korreláció alapján történő megfeleltetés nem hasonlósági, nem oksági, hanem metonimikus jellegű.¹⁰² Günther Radden azt is hangsúlyozza, hogy ezek a kapcsolatok nem fejezhetők ki önálló metonimiákban.¹⁰³ Ilyenek: A TÖBB FEL / A KEVESEBB LE; A BOLDOGSÁG FEL / A SZOMORÚSÁG LE; A FUNKCIONÁLIS FEL / A DISZFUNKCIONÁLIS LE; A FONTOS NAGY / A JELENTÉKTELEN KICSI; AZ AKTÍV ÉLŐ / AZ INAKTÍV HALOTT; A HASONLÓSÁG KÖZELSÉG / A KÜLÖNBESÉG TÁVOLSÁG.

b) Az általános tapasztalat másik változata a *komplementaritás (kiegészítés)*. Itt a szerző AZ ELME EGY TEST fogalmi metaforájának példáját hozza. Ennek metaforikus kifejezése¹⁰⁴ a „valamely gondolat megemésztése”. Akárcsak az előző esetben, itt sem a hasonlósági megfeleltetés az alap (a test és az elme nem hasonló), hanem a megfeleltetés a testről és az elméről alkotott, komplementáris, általános tapasztalatunkban érzékelt kontiguitásra épül.¹⁰⁵

¹⁰² Kövecses is a fogalmi metaforizálás alapjának tekinti a tapasztalatbeli korrelációt, és kiemeli, hogy ez nem hasonlóság kérdése. Viszont Günther – Raddentől eltérően – nem kontiguitásként értelmezi ezt: ha E₁ eseményhez E₂ esemény társul, E₁ és E₂ nem válnak hasonló eseményekké, hanem tapasztalatilag összefüggő eseményeket jelentenek. Például: a folyadék adagolását és a folyadék szintjének emelkedését nem tekinthetjük hasonló jelenségeknek. A TÖBB FEL fogalmi metafora a mennyiség és a vertikálitás korrelációjának mindennapos tapasztalatán alapul. (Ld. erről előbb Raddent is, a *magas vízállás* kifejezésnek a literális-metonimikus-metaforikus kontinuum-tengelyen való elhelyezését illetően.) Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 69–71.

¹⁰³ Radden, Günther: *i. m.* 416.

¹⁰⁴ A fogalmi metaforától megkülönböztetendők a metaforikus nyelvi kifejezések. Egy fogalmi metaforának több metaforikus nyelvi kifejezése is lehet. Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 4. és 251. (Például AZ ÉLET EGY UTAZÁS fogalmi metaforájának bibliai metaforikus nyelvi kifejezései a „jó út / rossz út”, „gonoszok / igazak útja”, „keskeny út / széles út”, az „életút” minősítésciként.)

¹⁰⁵ Ld. Radden, Günther: *i. m.* 413–416., valamint 416. skk. AZ ELME EGY TEST-hez; vö. Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 72–74.

B) Társalgási implikátúra

Günther Radden szerint valamely kifejezés adott jelentése és annak a társalgásban implikált jelentése¹⁰⁶ ugyanazon tartománynak részei, azaz konceptuálisan érintkeznek, és metonimikus kapcsolatot teremtenek.

a) *A következmény és okozás implikációjának* esete áll fenn például A TUDÁS LÁTÁS metaforájában, amely a tudás és a látás kontiguitásán alapul, amit a LÁTÁS A TUDÁS HELYETT metonímia fejez ki: „látom a megoldást”.¹⁰⁷

b) *A birtoklás implikációja* akkor történik, amikor a TARTÁS A BIRTOKLÁS HELYETT metonímia alapozza meg A BIRTOKLÁS TARTÁS fogalmi metaforáját. Ez olyan kifejezésekben nyilvánul meg, mint például: kézben tart valamit/valakit (= hatalmában tart), valamit felfog (= megszerzi a tudást), valamilyen állatot tart stb.¹⁰⁸

c) *A cél és tevékenység implikációját* hordozza A CÉLOK ÚTI CÉLOK metafora a HELY A TEVÉKENYSÉG HELYETT és az ÚTI CÉL A CÉL HELYETT metonimikus kapcsolatok alapján. Példái ennek „A gyerekek az ágyban vannak” (= alusznak), illetve „A gyerekek a játszótérre indulnak” (= játszani mennek) mondatok.¹⁰⁹

C) A kategóriák hierarchiáján alapuló metafora

A kategóriák hierarchiáján alapuló metaforát már Arisztotelész is felismerte, amikor a nemről a fajra, vagy a fajról a nemre való átvitelről beszélt,¹¹⁰ tudniillik a kategória és annak alosztályai közötti kapcsolódásokra gondolt. A SÉRELEM FIZIKAI SÉRÜLÉS metaforáját fejezik ki a „Fáj neki a halála”, „Sérti a büszkeségét” megfogalmazások, amelyek azért alapulnak kontiguitáson, mert a FIZIKAI SÉRÜLÉS és a LELKI SÉRELEM összekapcsolódik a tapasztalatban, egyik a másiktól következik.¹¹¹

¹⁰⁶ A társalgási implikátúra elmélete Herbert Paul Grice-től származik. Az implikátúra az a folyamat, amikor a beszélő abban, amit mond, valami másra is utal. Grice alappéldája a következő: „Tegyük fel, hogy A és B egy közös barátjukról, C-ről beszélnek, aki jelenleg egy bankban dolgozik. A azt kérdezi B-től, hogy megy C-nek a munka, s B azt feleli, hogy *Hát elég jól, szeretem; szereti a kollégáit, s még nem csukták börtönbe*. Ennél a pontnál A joggal tudakolódhat arról, hogy mit implikált B, mit sugallt, vagy egyenesen mit értett azon, hogy C még nem került börtönbe? A válasz olyasmis lehet, hogy C olyan ember, aki nehezen áll ellen a foglalkozásából származó csábításnak, hogy C kollégái nagyon kellemetlen és csalásra hajlamos emberek, s így tovább. Lehet persze, hogy egyáltalán nincs szükség arra, hogy A mindez iránt tudakolódjon B-től, mivel a válasz előre világos lehet a kontextusból.” A társalgási implikaturák abban térnek el a konvencionálisaktól, hogy egy társalgás megtörténéséhez szükséges követelmények szerint értelmezhetők. Grice, H. Paul: *A társalgás logikája*. Ford. Pléh Csaba. Ld. <http://phil.elte.hu/zvolenszky/grice.pdf>.

¹⁰⁷ Radden, Günther: *i. m.* 420. skk.

¹⁰⁸ Uo. 423.

¹⁰⁹ Uo. 424–425.

¹¹⁰ Arisztotelész: *Poétika*, 39.

¹¹¹ Radden, Günther: *i. m.* 425. skk.

D) *Kulturális modellek*

A metaforákat megalapozó metonímiák közé tartoznak a *kulturális modellek*, amelyek a fizikai erők, a kommunikáció és nyelv, illetve az érzelmek és azok fiziológiai reakcióinak területén vizsgálhatók.

a) A *fizikai erőket* illetően a SZUBSZTANCIA AZ ERŐ HELYETT metonímia ismerhető fel a „mindent bele!”, az „több erővel sújts” stb. mondatokban. Ezek pedig AZ ERŐ HATÁSÁBAN MEGNYILVÁNULÓ SZUBSZTANCIA, vagy AZ ERŐ AZ ÉRINTETT FELÉ IRÁNYÍTOTT SZUBSZTANCIA fogalmi metaforák kifejeződései.

b) A *kommunikáció és nyelv területéhez* tartozik a VEZETÉK-metafora használata, amelynek aspektusai a FORMA A TARTALOM HELYETT, illetve az ÁTVITEL A KOMMUNIKÁCIÓ HELYETT (*transfer*) felfogás. Előbbi példájául szolgálhat itt a „Sokatmondó ez a könyv”, vagy „rossz szó”, ahol a minősítés a forma által hordozott tartalomra vonatkozik. Az utóbbi metonímia képezi az „átadom az üzenetet”, „közlöm vele/közvetítem neki a mondanivalót” fordulatokat.¹¹²

c) Az *érzelmek és azok fiziológiai reakciói* ok-okozati viszonyban is állnak egymással. Nem véletlen tehát, hogy az érzelmi metaforák némelyike metonímián alapul: A DÜH HŐSÉG („felforr a vérem”), A DÜH EGY TARTÁLYBAN LEVŐ FOLYADÉK HŐSÉGE („szétveti a mérget”), A SZERELEM TŰZ.¹¹³

Megállapíthatjuk tehát, hogy noha a metaforizálást a hasonlóság motiválja,¹¹⁴ mégsem zárható ki a kontiguitás-alapú alakzatteremtés. De beszélhetünk-e arról, hogy a hasonlóság a metaforikus nyelvi kifejezés sajátja, a kontiguitás pedig a kognitív tevékenység szintjén ismerhető fel?

4.1.3. *A relevancia*

A relevanciaelmélet pragmatikai szempontból közelít a metafora kérdésköréhez. Az elméletet Deirdre Wilson és Dan Sperber fogalmazta meg, akik szerint a kijelentések a relevancia elvárásának igényét keltik fel, éppen azért, mert ez az emberi gondolkodás egyik sajátossága. Ezt a kommunikátorok kihasználhatják, és ki is használják. A kommunikáció során a beszélő meg akarja értetni

¹¹² Kövecses AZ ÉRVELÉS HÁBORÚ, A SPORT HÁBORÚ, AZ ÉLET EGY JÁTÉK fogalmi metaforák esetében a céltartomány kulturális eredetéről, kultúrtörténeti vonatkozásukról beszél, elismerve azt, hogy a tapasztalati korreláció címszava alatt is tárgyalhatók. További vizsgáldást igényelne az a kérdés, hogy Kövecses Zoltán és Günther Radden miért jut más-más következtetésre ugyanazon példák alapján. Talán azért, mert Kövecses valamiféle determináltságot, „pregzisztenciát” érzekelt a kontiguitásban? Ld. Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 74–75., vö. Radden a korrelációról: Radden, Günther: *i. m.* 413–416, és ld. Eco elméletének ismertetését előbb, a 23. oldalon.

¹¹³ Radden, Günther: *i. m.* 427–430.

¹¹⁴ Kövecses terminusa, ld. Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 75–76.

magát, ezért olyan nyelvezetet használ, amellyel ez a szándéka meg is fog való-
sulni.¹¹⁵

A következőkben Forgács Bálint metafora-ismertetését követem.¹¹⁶

A relevanciaelmélet szerint a *kognitív környezet* határozza meg, hogy mire utalnak a jelek. (Ezen a kommunikáció helyzeti kontextusát kell értenünk, pontosabban: a beszélő és hallgató valóságos helyzetét, viszonyát, műveltségét, addigi élettapasztalataikat, életfelfogásukat, a kommunikáció pillanatában történő helyzetértékelésüket, illetve azt, amit tudnak egymás ismereteiről, érzelmi-indulati állapotukat stb.).¹¹⁷ Egy kijelentés annál relevánsabb, minél nagyobb a *kognitív hatás* és minél kisebb a *kognitív erőfeszítés*, de ezt erősen befolyásolja a kognitív környezet. A kognitív hatás nagysága a kijelentésben közölt információk újszerűségétől függ, a kognitív erőfeszítés pedig a megértés folyamata. A kommunikáció során explikatúrákat és implikatúrákat dolgozunk ki a jelentés megalkotásához.¹¹⁸ Ezen elmélet szerint a metafora *laza nyelvhasználat*, amikor a beszélő (ti. a metaforaalkotó) nem szigorúan az „igazságot” mondja, mellőzi a szó szerinti beszédet az érthetőség kedvéért, és „találó” kifejezést, mondatot, beszédstratégiát (retorikát) használ mondanivalója közlésére, s így a kijelentése éppen ettől a laza beszédtől lehet releváns.¹¹⁹ A laza beszéd használatakor gyengék az implikatúrák: a hallgató számára nem egyértelmű a kijelentés, ennél-

¹¹⁵ Wilson, Deirdre – Sperber, Dan: *Relevance Theory*. Ld. <http://people.bu.edu/bfraser/Relevance%20Theory%20Oriented/Sperber%20&%20Wilson%20-%20RT%20Revisited.pdf>, 251. és 257.

¹¹⁶ Ld. Forgács Bálint: *i. m.* Itt mellőzöm azokat a megállapításokat, amelyek a metafora megértéséhez és értelmezéséhez kapcsolódnak.

¹¹⁷ Uo. 594.; 596.; 597. és 600–603. Vö. David H. Aaron, aki Ray Jackendoff nyomán állítja azt, hogy a benyomások (ti. a külvilágból érkező információk) rendszerezése, így a szavak megértése is, illetve bármely jelentésalkotás egy alapvető gradiens (azaz változó paramétereket tartalmazó) kognitív struktúra szerint történik. Az ambiguitás éppen ezért nem defektus, hanem gondolkodási folyamataink és valóságtapasztalatunk természetes része. Ld. Aaron, David H.: *i. m.* 73.

¹¹⁸ Például a „Hideg van itt” mondat explikatúrája (ti. az, hogy mi következik az adott kijelentésből) lehet az, hogy nyitva van az ablak, implikatúrája pedig az, hogy be kellene csukni az ablakot (implikatúráról ld. e tanulmány 106. jegyzetét). Forgács Bálint: *i. m.* 596.

¹¹⁹ Uo. 596–597. Vö. „A metaforák tulajdonképpen kis rövidítéseként működnek a nyelvben: egy-egy szó kerül kisebb gondolatmenetek helyére, kiemelve a helyzetben leginkább releváns vonatkozását, [...] optimalizálódik a relevancia, mert nagyon pontos és aktuális jelentést kaphat az adott állítás egy viszonylag rövid kifejezés révén.” Uo. 598. A főszövegben a „találó kifejezés, mondat” stb. tőlem származik. Forgács Bálinttól eltérően –, itt Paul Ricoeurt követem, aki a metaforának mintegy hierarchikusan elrendeződő típusairól beszél, és pedig szómetaforáról, mondatmetaforáról, folytatásos metaforáról, költeményről. Ld. Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 196–197.; 255–256.; 319.; 327. (a metafora „miniatürizált költemény” – a kifejezést Beardsley, Monroe Curtis: *Aesthetics*. Harcourt, Brace, New York 1958-ból idézi); 358–359. Ez a megközelítése mintegy „felhatalmaz” arra, hogy a metafora „nyitottságát” majd az ecói modell alapján is érthessük. Vö. Eco, Umberto: *Nyitott mű*. Ford. Dobolán Katalin. Európa Könyvkiadó, Budapest 1998, 72–75.; vö. 126–132., illetve ld. a nyitott mű modelljének összefoglalását: Máthé-Farkas Zoltán: Kísérlet a prédikációnak nyitott műként való megalkotására. In: *Református Szemle* 2009/1, 37–39.

fogva több a kognitív erőfeszítés, amely a kognitív hatás növekedéséhez, a költői hatáshoz vezet. Egy metaforikus kifejezésben változó lehet, hogy a kognitív erőfeszítés vagy a kognitív hatás a hangsúlyosabb.¹²⁰ Forgács Bálint kiterjeszti ezt a kognitív/fogalmi metaforára is:

„A relevancia adja meg, hogy mit képezünk le a forrástartományból, és hogy a céltartomány mely részére képezzük le azt.”¹²¹

Egy kijelentés akkor releváns, ha a hallgató megismeri a beszélő szándékát, de ez akkor lehetséges, ha a beszélő és hallgató egyformán értékeli azokat a *feltételeket*, amelyek alapján relevánssá válik egy kijelentés. Tehát ahhoz, hogy a kommunikáció megfelelő legyen, a beszélőnek és a hallgatónak megközelítőleg ugyanazokat a feltételeket kell hordoznia a fejében, azaz a világról szerzett tapasztalatukban sok közösnek kell lennie – olvassuk David H. Aaronnál.¹²² Ideális eset az „élő” (*online*)¹²³ kommunikáció, ahol a beszélő és a hallgató ismerik egymást, és a beszélő ennek az ismeretnek a birtokában törekszik érthetőségre. (Ez a prédikáció helyzete is!) De instabillá válik minden relevanciára vonatkozó ítélet, ha a kommunikáció két tagja között időbeli távolság van. Ez minden jelentésre érvényes, a metaforánál azonban fokozottan igaz.¹²⁴

Ray Jackendoff nyomán, David H. Aaron a *preferenciaszabály*-modell szerint írja le a szavak jelentésalkotását. Ő úgy látja, hogy a kifejezés jelentését alkotó, nem rögzített szemantikai jegyek, amelyeket ő *sajátságfeltételeknek* – *typicality conditions*-nak – nevez¹²⁵ a beszélő és a hallgató tudatában vannak meg inkább, mint magában a dologban vagy fogalomban, éspedig oly módon, hogy összeépülnek a tapasztalattal, és fogalmilag rendeződnek.¹²⁶ A jelentésalkotás tehát összefügg a képzelt vagy valóságos befogadó megértői képességével, vagyis azaz, hogy milyen szemák preferáltak bizonyos jelentésekre vonatkozóan. De a sikeres kommunikációhoz a résztvevők preferenciaszabályai közötti átfedés nem feltétlenül szükséges, illetve releváns, noha a minél nagyobb eltérés növeli a kölcsönös megértés nehézségeit. Továbbá: különböző közösségek más és más szemákat preferálhatnak ugyanazon dolog jelölésekor. (Itt elsősorban az elvont jelöltekre vonatkozó jelentésekre gondolhatunk; ld. például az „igazság”, vagy az „Isten” kifejezéseket; konkrét tárgyak esetében például a „hegy” vagy „domb” élettértől függően változó jelentését.) A preferencia szabályai történelmi korszakonként is változhatnak. A diakrón megközelítés esetében ezért ta-

¹²⁰ Uo. 596. és 599.

¹²¹ Forgács Bálint: *i. m.* 598.

¹²² Aaron, David H.: *i. m.* 78. és 92.

¹²³ Forgács Bálint: *i. m.* 597.; vö. 599. és 602.

¹²⁴ Vö. Aaron, David H.: *i. m.* 92.

¹²⁵ Ld. uo. 86–100., a sajátosságfeltételekhez ld. még 18 (24. jegyzet), 40., vö. 114., ahol tkp. szémaelemzést végez.

¹²⁶ Uo. 78., vö. Tolcsvai Nagy Gábor: *i. m.*, ld. 4. a) *A tapasztalat*.

lálkozhatunk bizonyos szavak teljesen eltérő jelentéseivel.¹²⁷ (Magyar vonatkozásban lásd például a „közönséges” pejoratívva váló értelmét).

David H. Aaron egy *gradiens jelentéskontinuumon* helyezi el a metaforát, ahol a jelentés egyértelműsége viszonylagos, esetenként a változók határozzák meg. Egy fizikai mennyiség (hőmérséklet, nyomás stb.) ama változásának mértéke a gradiens, amely változást a valamelyik változóban (magasság, sebesség, távolság) történő módosulás idéz elő – olvassuk a szerző által felhasznált meghatározást. Szerinte a literális-figuratív bináris megkülönböztetés helyett inkább arról kellene beszélni, hogy egy állítás mennyiben metaforikusabb egy másik állításhoz viszonyítva. Vagyis egy kijelentés metaforikus jellegének mértékét kellene vizsgálni, illetve azt, hogy mi okozza ezt. A gradiens jelentésmo­dellben az említett jelentésalkotó feltételek töltik be a változók szerepét. Ennek alapján minősítünk egy metaforát intenzívebbnek a másikkhoz képest. A metafora olyan retorikai stratégia, amely a dekódolás és leképezés (*mapping*) műveleteit hordozza magában, amelyeknek tudatossága a metafora intenzitásától és bonyolultságától függ.¹²⁸ Álljon itt David H. Aaron jelentéskontinuum-ábrája.¹²⁹

literális jelentés (bináris)	askripció	gyengén figuratív	erősen figuratív	nonszensz (paradoxon)
<i>abszolút egyértelműség</i>	<i>némi ambiguitás</i>	<i>fokozott ambiguitás</i>		<i>teljes homályosság</i>

Aaron szerint *a metafora olyan retorikai eszköz, amely nem működik* az általa leírt tárgy alapos ismeretének hiányában.¹³⁰ Elutasítja a bináris jelentésfelfogást, és ezzel együtt azok véleményét, akik szerint nem lehet metaforák nélkül beszélni. Ezért elhatárolódik a kognitív vagy fogalmi metaforaelmélet képviselőitől, akik szerint metaforákban gondolkodunk, és Marjo Christina Anette Korpel, illetve Walter Brueggemann megközelítéseitől is, akik az Istenről való beszéd szükség-szerűen metaforikus jellegét vallják.¹³¹ Mint már említettük, azt hangsúlyozza az előbbi szerzőkkel szemben, hogy a metaforikusnak tekintett megfogalmazások Istenről (például az „Isten Király”) nem mindig metaforák, hanem szó szerinti kifejezések vagy fogalmi askripciók.¹³² A Héber Biblia sehol sem adja értésünkre azt,

¹²⁷ Ld. Aaron, David H.: *i. m.* 76–79.; vö. Buttrick, David: *Homiletic – Moves and Structures*. SCM Press Ltd., London 1987, 179–184. Itt a szerző szerint a nyelv világnézetet és értékrendszert teremt és irányít, kultúrafüggő társadalmi termék, a grammatikai szabályokkal történő játék, szubkulturális jelenség stb.

¹²⁸ Eme kontinuumnak nincsenek pontosan megállapítható stációi. Ezt folytonosnak, változó­nak (*fluid*) tekinthetjük. Ld. Aaron, David H.: *i. m.* 29.; 110. skk.

¹²⁹ Uo. 112.

¹³⁰ Uo. 11. (kiemelés tőlem). Ezzel tulajdonképpen a helyettesítés-elméletet (ld. erről alább) vallja, és így pusztán „díszítő” funkciót tulajdonít a metaforának.

¹³¹ Uo. 9–11.

¹³² Uo. 33.; 38–40.; 59–67. és 109.

hogy az istenségről szóló beszéd szó szerintiségét illetően nehézséget okozna a transzcendentalitás vagy az isteni természet némely vonása – olvassuk érvelését.¹³³

Ez utóbbi véleményét összevetve a relevanciáról olvasottakkal, megkérdezhetjük: amikor valaki „lazán” beszél, tájékoztat-e erről? A költemények nem tartalmazznak lábjegyzetet arról, hogy miért beszélnek metaforikusan. (Tudniillik azért, mert a költő adott esetben nem találja adekvátnak a literális nyelvezetet az általa fontosnak tekintett valóság megfogalmazására.) Amikor egy mű „objektíven”, „kívülállóként” nyilatkozik önmaga retorikájáról – és David H. Aaron szerint ennek meg kellene történnie, ha valóban nem lehet szó szerint beszélni Istenről –, akkor a mű saját magát dekonstruálja.

A fentebb leírtak alapján a következőket fogalmazhatjuk meg: valamely jelentés az éppen folyamatban levő kommunikáció résztvevőinek tudatában valósul meg, a kommunikáció helyzete és a résztvevők valóságtapasztalata stb., azaz a kognitív környezet által meghatározott módon. Ez pedig viszonylagossá teszi azt, hogy valamely jelentés mikor, illetve milyen mértékben tekinthető szó szerintinek vagy átvittnek. David H. Aaron jelzi is ezt, amikor megállapítja, hogy – a mesterséges rendszereket kivéve – természetes körülmények között nincsenek tisztán bináris vagy gradiens megfogalmazások.¹³⁴ A metaforizáció alapjául az szolgál, hogy a beszélő miért és milyen mértékben találja relevánsnak az általa használt beszédstratégiát.

A bibliai metaforák relevanciájának megállapításához a szerzői szándék ismerete szükséges,¹³⁵ ez viszont a kognitív környezet rekonstrukcióját igényli. Kérdés azonban, hogy az „eredeti” szerzők és az „eredeti” hallgatók-olvasók, a szerkesztők, hagyományozók, végül pedig a masszoréták és a mindenkori befogadók kognitív környezetét kell-e feltárnunk, illetve elképzelnünk? David H. Aaron elismeri, hogy tulajdonképpen igen kevés olyan adatunk van a Héber Biblia világáról (és ami van, az is szelektált), amely kulturális vagy szemantikai relevanciafeltételként nyújthatna segítséget számunkra. Ezért tartja kétségesnek a hitrendszer rekonstrukcióját, és alázatot igénylő feladatnak tekinti a vallástörténet megírását.¹³⁶

A relevanciaelmélet megközelítése elsősorban a metaforaértelmezéshez nyújt támpontokat. A meglátásom pedig az, hogy az értelmezés számára ma a szövegben kell keresnünk a David H. Aaron által elengedhetetlennek tekintett szerzői szándékot, ugyanis *a szerzői szándékot a szöveg poétikája-retorikája hordoz-*

¹³³ Aaron, David H.: *i. m.* 11.

¹³⁴ Uo. 194–195. (4. jegyzet); vö. Forgács: „Nincs lényegi különbség a metaforikus és a nem metaforikus kijelentések feldolgozása között.” Forgács Bálint: *i. m.* 596–597.

¹³⁵ Ennek fontosságát David H. Aaron hangsúlyozza, és valószínűleg ezért is határolódik el a Héber Bibliát irodalomként értelmező szerzőktől. Ld. uo. 5–7. és 32 (12. jegyzet).

¹³⁶ Uo. 195–196. Jób könyvéről azonban az állapítja meg, hogy világosan és nagyszerűen megfogalmazott szerzői szándékkal találkozunk benne, és pedig azzal az *antiteológiával*, amely szembeszegül a Deuteronomium bináris jellegű teológiájával. Ld. uo. 196–198.

za.¹³⁷ A „szöveg mögötti” valóságról nem sokat tudunk, Istent pedig nem ismerhetjük meg a bibliai szövegtől függetlenül, nem mondhatjuk azt, hogy ismerjük „a metafora által jelzett tárgyat”.¹³⁸ Ezért fontos megmaradnunk (egyelőre) a metafora nyelvi, szemantikai vizsgálatánál.

4.2. *A predikatív művelet*

Mi történik a metaforikus kijelentés során? A sokféle metaforaelmélet más-más mozzanatot emel ki a metaforikus folyamatból. Azonban Fónagy Iván szerint a hírérték növekedése nem arányos a metaforáról megjelenő tanulmányok sokasodásával.¹³⁹ E tanulmány keretében nem kívánom ismertetni a különféle elméleteket, hanem arra törekszem, hogy rámutassak a metaforizálás folyamatának főbb mozzanataira.

4.2.1. *A kölcsönhatás*

Az egy szerkezetbe kerülő kifejezések között kölcsönhatás lép fel. A metaforában az addig egymástól távol álló jelentések kerülnek közel egymáshoz és hatnak egymásra. Ivor Armstrong Richards ezt a „szavak interanimációjának” nevezi, ami a metaforában felismerhető interakció szinonimája.¹⁴⁰

Az állító szerkezet egyezővé teszi a tartalmat a hordozóval, és a hordozó révén értjük meg a tartalmat. Például: „az ember farkas” kijelentés a farkassal azonosítja az embert, ennek folytán az embert „farkasszerűnek” látjuk.¹⁴¹ Marjo Christina Anette Korpel ezt a következőképpen mutatja be: „az ember farkas” kijelentésben mindkét kifejezés lexikális jelentései és az azokhoz társuló gondolatok kölcsönhatásba kerülnek egymással.¹⁴² Ha a szójelentés megállapításánál jeleztem, hogy ott csak az állandó jelentés elemeit kell vizsgálni, itt tovább lehet lépni: a metaforikus szerkezetben az *alkalmi* vagy *különleges jelentéssel* találkozunk, amelyet az egyéni szóhasználat határoz meg.¹⁴³ Ezt a külön-külön egyértelműsített szavak, a szemémák állandó jelentéseinek kölcsönhatása alakítja ki. Így a Jób 6,12b esetében a „hús” (élő emberé) és az „érc”, a Jób 17,14a-nál pedig a „sír” és az „atya” lép kölcsönhatásba.

¹³⁷ A „szerző”-t tekintjük e tanulmány keretei között a szövegalkotó(k) és szövegalkotók összefoglaló kifejezéseinek.

¹³⁸ Vö. Brueggemann, Walter: *i. m.* 66., ahol arról ír, hogy Isten csakis a szöveg retorikája révén adatik nekünk.

¹³⁹ Fónagy Iván: *i. m.* 131.

¹⁴⁰ Ld. Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 119. Ricoeur itt Richards, Ivor Armstrong *Interanimation des mots (Szavak interanimációjá)* című előadására hivatkozik. Robert Alter a *Példabeszédek* könyve kapcsán beszél a szavak interanimációjáról, mint ami a párhuzamos félsorok zárt formáján belül jelentésbonyolítást idéz elő. Ld. Alter, Robert: *i. m.* 184–185.

¹⁴¹ Ld. Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 124., vö. Millano, Christopher: *i. m.* 24–27.

¹⁴² Ld. Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 76.

¹⁴³ Antal Sándor: *Szótan, jeltan*. http://extensii.ubbcluj.ro/odorheiusec/archivum/Antal_Sandor/szotan%20jeltan/jeltan.pdf. (2014. okt. 2.)

A kölcsönhatás-elmélet némely követője szerint a metafora kétirányú, mivel nemcsak a metafora tartalma módosul a hordozó fényében, hanem a tartalom is visszahat a hordozóra. Eszerint nemcsak az embert látjuk farkasszerűbbnek, hanem a farkast is emberszerűbbnek. Azonban az előbbi, Jób könyvéből idézett példák megnehezítik ennek a gondolatnak a fenntartását: önmagában a „bronz” nem válik „hússzerűbbé”, az „atya” sem „sírszerűbbé”. A közös szemantikai jegyek csak a mellérendelés „idejére” kerülnek előtérbe. Korpel és Martin Klingbeil így szemlélteti ezt az Isten-metaforák esetében: amennyiben Istent Atyának nevezzük, ez nemcsak Istent teszi „atyaivá”, hanem egy apát is istenszerűbbé; illetve: ha Isten szeretet, akkor ez nemcsak az Istenről, hanem a szeretetről való elképzeléseinket is módosítja. (Itt azonban már túl vagyunk a szövegbelső szemantikai viszonylatokon, és nem a szöveg jelentéséről beszélünk, hanem a szöveg és fogalom, szöveg és a valóság viszonyáról).¹⁴⁴ Álljon itt Fónagy Iván véleménye:

„A jelalkotás és a jelértelmezés természeténél fogva egyirányú. A jel felől haladunk a jelzett tárgy felé.”¹⁴⁵

A metafora jelentése tehát a tartalom és a hordozó egyidejű jelenlétéből és interakciójából születik, amint Paul Ricoeur állítja.¹⁴⁶ A jelentés az, amit az állítás mond – ez a jelentés pedig nem egyértelmű.¹⁴⁷ Ezért talál ide Émile Benveniste mondata:

„A szavak csak egymás mellé illesztésük után lesznek képesek olyan értékek összevonására, amelyeket maguk nem tartalmaztak, és amelyek ellentmondani látszanak azokkal, amelyeket máskülönben tartalmazni szoktak.”¹⁴⁸

Amennyiben ez a módosult, alkalmi jelentés fennmarad a metaforán túl is, állandó jelentéssé válik. Addig azonban a kölcsönhatás a feszültséggel jár együtt.

¹⁴⁴ Ld. Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 70–71. Ő Max Blackre hivatkozva állítja ezt. Vö. Klingbeil, Martin: *i. m.* 17–18. Az utóbbi szerző valószínűleg ezért különbözteti meg az interaktív metaforát a behelyettesítő metaforától. Míg az interaktív metafora kétirányú, addig a behelyettesítő metafora nem szerkezete, hanem egyirányúsága miatt különbözik az interaktív metaforától.

¹⁴⁵ Fónagy Iván: *i. m.* 158. Szerinte csak tág értelemben beszélhetünk reverzibilis metaforáról, ez azonban a kifejezés szintjén is megjelenik. József Attilát idézi: „A gép arcából is csurog a verejték [...] / [...] rólunk a munka olajcseppjei.” Ld. uo. E metafora-művet bibliai példaként említhetjük a Jób 29,14a-t: *Igazságot öltöztem magamra, és az is felöltözött engem.*

¹⁴⁶ Ld. Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 124.

¹⁴⁷ Ricoeur, Paul: *Bibliai hermeneutika*, 92.

¹⁴⁸ Őt Paul Ricoeur idézi a Benveniste, Émile: *La forme et le sens dans le langage* alapján (1966) (Megjelent: *Acte du XIIIe Congrès des Sociétés de philosophie de langue française. Le Langage*. La Baconnière, Genève 1967); ld. Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 116. Vö. Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 69–70.

4.2.2. *A feszültség*

„A metaforát a metaforikus állításban szereplő fogalmak feszültsége teremti meg” – írja Paul Ricoeur, a feszültség oka pedig az, hogy a metafora elemei „szabályszerűen”, a szöveg szó szerinti értelmében távol esnek egymástól,¹⁴⁹ vagyis szemantikai összeférhetetlenséget, „impertinenciát” (logikai inkongruenciát, oda nem illést, anomáliát) észlelünk a tartalom és a hordozó azonosítása miatt.¹⁵⁰ A metafora azonban nem mindig az alany-állítmány mondszerkezetben lelhető fel. Fónagy Iván szerint ellentmondás keletkezhet még az alany és minősítője, az állítmány és a tárgy, az állítmány és a határozó, valamelyik szó és az értelmezője, mellérendelt mondatok, valamint a főmondat és az alárendelt mondat között (ld. például a parallelizmusban).¹⁵¹

Az inkongruencia valamely szövegösszefüggésben vagy az értelmező közösség nyelvezetében, azaz valamely kultúra vagy szubkultúra intertextualitásában érzékelhető, és ezek a kontextusok képezik azt a „szabályt”, amelyhez képest a metafora nem szabályos jelhasználatot képvisel.¹⁵² Ez a szabály az, ami egy kifejezést literálisnak vagy figuratívnak és metaforikusnak, azaz szó szerintinek vagy átvitt értelműnek minősít. A metaforát valamely nyelvi vagy kulturális közösségben, kánonban, intertextualításban alkalmazott és visszatérő használata, általános elfogadottsága teszi „szabályossá”, s ez nem okoz többé feszültséget: sztereotip kifejezéssé, holt metaforává válik.¹⁵³

„Az ember farkas” állítás feszültséget hordoz magában, mivel lexikális jelentése szerint az ember nem farkas, a farkas pedig nem ember. A farkasról és emberről szerzett tapasztalataink eltérőek, tehát különböző fogalmi tartományokba is kerülnek.¹⁵⁴ Ha szem előtt tartjuk a fogalmi és nyelvi szint megkülönböztetését, akkor a metaforában tapasztalható feszültséget az „ember” és a „farkas” *fogalmának* egymástól való távolállása is okozza.¹⁵⁵ A metaforikus mellérendelésben a szemantikai jegyek „elidegenítése” történik, és ez okozza az

¹⁴⁹ Ricoeur, Paul: *Bibliai hermeneutika*, 91.; uő: *Az élő metafora*, 287. és 291. A metafora, mint a jel nem szabályos használatáról ld. Korpel meghatározását: Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 69–70.

¹⁵⁰ Aaron, David H.: *i. m.* 28. és 113. (ld. ott a 23. jegyzetet is).

¹⁵¹ Vö. Fónagy Iván: *i. m.* 145. és 147.

¹⁵² Vö. Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 59. és 69–70.

¹⁵³ Ld. Brueggemann az intertextualitásról; Brueggemann, Walter: *i. m.* 78–80. David Buttrick a különböző szubkultúrák nyelvezetéről ld. Buttrick, David: *i. m.* 181–182., valamint David H. Aaron a *közös stratégiáról* (*shared strategy*) a jelentésalkotásban; Aaron, David H.: *i. m.* 36.

¹⁵⁴ Vö. Tolcsvai Nagy a jelentésalkotásról: valóság → fogalom → jelentés, ld. Tolcsvai Nagy Gábor: *i. m.*, ld. 4 c) *A főnév*.

¹⁵⁵ Christopher Millano szerint a metaforikus beszédmód szó szerinti olvasata logikai abszurditást tesz nyilvánvalóvá, amely „konceptuális feszültséget” idéz elő, noha ez nem minden metaforára érvényes – teszi hozzá Millano, Christopher: *i. m.* 6.

inkongruenciát. De a mellérendelés, az állító (predikatív), metaforikus szerkezet egyúttal készletet is a közös szemantikai jegyek megkeresésére.¹⁵⁶

*Példa*¹⁵⁷

וַיִּחַוֶּה אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל – vajon húsom érc-e? (Jób 6,12b)

- Az אֱלֹהִים-mel bevezetett mondat kérdést fogalmaz meg.¹⁵⁸ Azt mondhatnánk, hogy ez nem szabályos metafora, mert a költői kérdés éppen ki-zárja az azonosítást. De a kifejezések mellérendelése alapszinten azonosítást, elsődleges metaforikus állítást jelez,¹⁵⁹ és az, hogy kérdésben állnak, ezután hívják elő annak negatívját.
- A HÚS szeméma szemái: (főnév, alany), konkrét, élő, anyag, emberi, lágy, sebezhető.
- A ЭРЦ (tk. BRONZ!) szeméma szemái: (melléknévi főnév, állítmány), konkrét, élettelen, anyag, fém, kemény, ellenálló.
- Ellentétes (diszjunktív) – feszültséget keltő – jegyek: élő ↔ élettelen, emberi ↔ fém, lágy ↔ kemény, sebezhető ↔ ellenálló.
- Közös (konjunktív) jegyek: konkrét, anyag.¹⁶⁰

„[A megszemélyesítés] olyan metafora, amelynek egyik eleme valamilyen elvont fogalom, természeti jelenség vagy élettelen tárgy, a másik élőlény, amelynek tulajdonságait átvisszük az elsőre.”¹⁶¹

A megszemélyesítésben a feszültség alapvetően az „élettelen” és az „élő” szemantikai jegyek összeütközése miatt áll elő. Az alakzat képletét fogalmi metaforaként is felállíthatjuk: AZ ÉLETTELEN EGY ÉLŐLÉNY/SZEMÉLY. Ezt azonban a metaforikus nyelvi kifejezés adottként kezeli, s így az élettelen már az élők tulajdonságaival láttatja. (Ezzel ellentétes eljárásnak tekinthetjük a *fizjio-morfizmust*, amelyben az élőlényt valamely dologgal, jelenséggel azonosítjuk.)

¹⁵⁶ David H. Aaron a következőket írja a „Feleségem egy mosógép” mondat vizsgálatánál: ezt a mondatot hallva: „[...] azon találjuk magunkat, hogy felbecsüljük a ’feleség’ kifejezésnek megfelelő sajtáságtételek [tk. szémák] változatait, majd összevetjük a ’mosógép’ szónak megfelelő sajtáságtételekkel”. A sajtáságtételek e társítás révén előálló „elidegenedésének” ténye jelzi az inkongruenciát. – Aaron, David H.: 114. (ld. a 25. jegyzetet is). Vö. „Az emberek és farkasok [...] [fogalmi] halmazának nincs közös metszete; ugyanakkor a két nyelvi kifejezésnek szükségképpen vannak közös szemantikai jegyei” – írja, Jerzy Pelcz nyomán Fónagy Iván: *i. m.* 133.

¹⁵⁷ Itt is *Az irodalomtudomány alapjai_2008-4*, 4–6. oldalain található elemzések mintáját követem. Ld. előbb a 41. jegyzetet.

¹⁵⁸ Vö. Waltke-O’Connor: *i. m.* 684–685: többszörös kérdéseknél az első, kérdőpartikulával bevezetett mondatot אֱלֹהִים-mel kezdődő kérdő mondatok követik.

¹⁵⁹ A szerző tulajdonképpen az erő közhelyesült szimbólumait használja (vö. Jób 41,16), írja Clines, David J. A.: *Job 1–20*, 175. Vö. a magyar „acélos test” kifejezéssel.

¹⁶⁰ Vö. *Az irodalomtudomány alapjai_2008-4*, 4.

¹⁶¹ Kelecsényi László et alii: Megszemélyesítés szócikk. In: Uő: *i. m.*, ld. <http://enciklopedia.fazekas.hu/index2.htm>; vö. Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 35.; uő: *Glosszárrium*, 250. és 251.; Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 58. és 94., valamint 448.

Nevezzük ezt a *nyelvi szinten történő*,¹⁶² de rejtett állítást, tőmondatot „*háttérmetaforának*”, és jelöljük dőlt nagybetűkkel (a fogalmi metaforától való megkülönböztetés céljából).

Példa:

אֲתָהּ אָבִי אֲבִי קְרָאתִי לְשִׁחָה – *a sírnak mondom: atyám vagy te* (Jób 17,14a).

Főmondat és tárgyi mellékmondat, a háttérmetafora pedig:

A SÍR EGY SZEMÉLY.

- *A SÍR szeméma szemái* (főnév, határozó): konkrét, élettelen, helyiség, emberhez tartozik, mindenkié, bomlás.
- *Az ATYA szeméma szemái* (főnév, birtokos személyranggal): konkrét, élő, ember, emberhez tartozik, családtag, nemzés.
- *Közös jegyek*: konkrét, emberhez tartozik.
- *Ellentétes jegyek*: élettelen ↔ élő; helyiség ↔ ember; mindenkié ↔ családtag.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a feszültséget a metaforában egyidejűleg érvényesülő „összejátszás és összeütközés”¹⁶³ hozza létre. A metafora olyan állítás, amely feszültsége által ambiguitást, nyitottságot, elmosódott halmazt idéz elő.

4.2.3. *Az elmosódott halmaz, kiemelés és elrejtés*

Korpel szerint a metaforikus jelentésalkotás az *elmosódott halmaz* (*fuzzy set*)¹⁶⁴ modelljével írható le:

„A metafora bizonyos jelhalmaznak (*set of signs* [amely a hordozó]) szándékosan a szabály ellenében történő használata (a ’szabály’ a ’használat’, ’szokás’, vagy [...] ’kulturális kód’ megfelelője) avégett, hogy a jelhalmaz új jelentést (*tenor* [=,tartalom’!]) kapjon asszociáció révén. Mivel az asszociáció magában hordozza az egyik jelhalmaz tapogatózó összehasonlítását egy másik (ismert) jelhalmazzal, a jelhalmaz új jelentése értelmezésfüggő mindaddig, amíg az ismétlődő használat nem rögzíti azt. Az ismétlődő használat teremti az úgynevezett ’holt’ metaforát.

¹⁶² Ld. előbb a nyelvi és a fogalmi szint megkülönböztetéséről az 1.3-nál és 1.4-nél írottakat. Vö. Fónagy Iván: *i. m.* 133.

¹⁶³ Vö. Perdue, Leo: *Wisdom in Revolt – Metaphorical Theology in the Book of Job*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 112. JSOT Press, Sheffield 1991, 26.: kollúzió és kollúzió.

¹⁶⁴ Itt David H. Aarontól idézhetünk szemléltetést, ő azonban a literális-figuratív jelentés közötti átmenetre használja ezt: ha kezünket a vízcsep alatt tartjuk, nem mondhatjuk meg pontosan, hogy meddig hideg a víz, és mikortól nevezhető melegnek. Ld. Aaron, David H.: *i. m.* 111–112. Vö. a sztoikusok kőkupac-problémájával: ha egy kőhalomból egyenként elveszünk egy-egy kavicsot, meddig nevezhető még „halomnak” a kövek halmaza, és mikortól nem az? *Elmosódott halmazok logikája*. Ld. http://hu.wikipedia.org/wiki/Elmosódott_halmazok_logikája. Korpel Earl R. Mac Cormac elméletére alapozza metafora-leírását (az általa utalt mű: Mac Cormac, Earl R.: *A Cognitive Theory of Metaphor*. London 1985). Ld. Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 70.

A jelhalmaznak az első szakaszban kialakuló új jelentését elmosódott halmaznak ([ismét:] *tenor*) nevezhetjük.¹⁶⁵

Az alábbiak Umberto Eco-féle nyitottmű-modellre emlékeztetnek:

„Az esztétikai kommunikáció eseményében az esztétikai ingerben nem választ-hatjuk külön a jelölőt és a jelöltet, a közeget és a közöltet, az esztétikai jel ugyanis a kettőnek azonosulása: ennek ’szemantikai oldala nem merül ki a denotátumra utalásban, hanem valahányszor használjuk [...] sokrétűbbé válik, mert a jelentés folytonosan visszaverődik a jelölőn és új visszhangokkal gazdagítja’ azt. A megértés céljából nem lehet részeire bontani az esztétikai ingert, tudniillik azért, hogy a jelölteket elkülöníthessük és meghatározhassuk, hanem a ’globális denotátumot’, a ’komplex utalást’ kell megragadnunk. Emiatt többértelműséget érzékelünk, ez pedig egyszerre okoz elégedettséget és vált ki hiányérzetet. Másodszor is az üzenethez fordulunk, de ekkor a másodszorra megragadott jelentések az első benyomásunkba beolvadt saját tapasztalatainkkal is találkoznak, új jelentést létrehozva. Ezt a mindig megújuló jelentést befolyásolja a minden recepció alkalmával változó nézőpont, az addig előtérbe nem került jelek felbukkanása, vagy a létezők háttérbe szorulása, azaz a legkülönfélébb módon változnak a képzettársítások, és ezek mindig hozzáadódnak az addigi jelentéshez. Az eredeti üzenet mindeközben nem tűnik el, hanem egyre inkább megújul és elmélyül. A megértési folyamatnak ez a ’láncreakciója’ gyakorlatilag akkor szűnik meg, amikor a forma megszűnik ingerként hatni a befogadójára. A telítettség következtében a forma elhasználódik, megszokottá, vagy éppen túlhaladottá válik. (Ezzel magyarázható az a jelenség, amikor bizonyos formákat nem tudunk irónia nélkül szemlélni, hallgatni vagy pedig elmondani.) A programszerű nyitottságot az esztétikai szándékkal megszervezett ingerek hozzák létre és irányítják. Ez a nyitottság tehát nem az objektív ingerben, vagy a befogadó szubjektumban, hanem a megismerési viszonyban van.”¹⁶⁶

Korpel definícióját azonban némileg pontosítanunk kell a *Kulturális Enciklopédia* alapján:

„A metafora szemantikai sűrítettsége a tartalom és a hordozó együttes jelentéséből fakad, a két dolog képzetének kölcsönhatása eredményezi.”¹⁶⁷

Ricoeur pedig hangsúlyozza azt, hogy „a metafora nem a ’hordozóval’, hanem a két félből álló egészzel azonos”.¹⁶⁸ A metafora tartalma tehát nem azonosítható a metafora jelentésével, mert a tartalom „metaforát megelőző” jelentése módosul a hordozóval való kölcsönhatásban, de ez a módosulás a

¹⁶⁵ Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 69. és 618.

¹⁶⁶ Máthé-Farkas: *i. m.* 39. Összefoglalásom alapja: Eco, Umberto: *Nyitott mű*, 126–132.

¹⁶⁷ Kelecsényi László et alii: Metafora szócikk. In: uő: *i. m.*, ld. [http:// enciklopedia.fazekas.hu/index2. htm](http://enciklopedia.fazekas.hu/index2.htm) (kiemelés tőlem).

¹⁶⁸ Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 123–124.

metaforikus szerkezethez kötődik; és esetenként a metaforát tartalmazó egység vagy műalkotás összefüggésében van „érvénye”.

„Az ember farkas” mondatban az „ember” szó lexikális jelentése és annak konnotációi (ezt Korpel *asszociált gondolatoknak* nevezi) találkoznak a „farkas” lexikális jelentésével és annak konnotációival. A metafora jelentése pedig egy ilyen elmosódott halmazként képzelhető el, amelyben a hasonlóként felismerhető vonások (intelligens – alattomos, kapzsi – ragadozó) mellett egyidejűleg vannak jelen a diszjunktív jegyek is.¹⁶⁹

Az eddigiek alapján úgy gondolom, hogy amikor a metafora elemzése történik, ezt a modellt le kell „szűkíteniünk” a szemák és a szemantikai jegyek viszonyának ábrázolására. A két jelentésmező egybevonásával olyan új „halmaz” keletkezik, amelyben a kifejezéseknek bizonyos (releváns) jegyei összekapcsolódnak és kiemelkednek, mások pedig rejtettekké válnak, illetve törlődnek.¹⁷⁰ Ezt a folyamatot pedig először a metaforát képező tagok (szemémák) gondolati összekapcsolódása, egymással való kontextusa¹⁷¹ szabályozza, és így találtuk meg a közös, illetve az ellentétes jegyeket. A közös szemák a metaforizáció *közös alapját* képezik,¹⁷² amely a kiemelést vagy elrejtést generálja. A mégis fennmaradó feszültség ezután visz tovább először az esetleg elrejtett szemák, valamint az egyre távolabbi konnotációk bevonására, amelyet az egyre tágabb összefüggések irányítanak. Wilfred G. E. Watson ezt nevezi *parametrális megerősítésnek* (*parametric reinforcement* – kiemelés esetén), illetve *semlegesítésnek* (~ *neutralization* – elrejtéskor).¹⁷³

Lépünk tovább az eddig hozott példák vizsgálatában. *Vajon húsom érc-e?* – olvassuk a Jób 6,12b-ben, ahol a „hús” és az „érc” konjunktív jegyei a „konkrét” és az „anyag”. Az ellentétes szemák pedig ezek: „élő” ↔ „élettelen”, „emberi” ↔ „fém”, „lágý” ↔ „kemény”, „sebezhető” ↔ „ellenálló”. Ha arra figyelünk, hogy ez milyen kontextusban van a 6,12a *vajon kövekre ereje-e az erőm?* mondatával, akkor a szerkezet a „kemény”, „ellenálló” szemákat emelné ki, de csak abban az esetben, ha a mondat kijelentő módban állna. De a költői kérdés megfordítja ezt a folyamatot, felszámolja azt a metaforizációt, amely a szavak mellérendelődésével indult el; és fokozottan érvényesíti a „lágý”, „sebezhető” szemákat az érc/bronz jegyeivel való kontrasztban. Ha a 11–13. versek összefüggésére figyelünk – *Mi az én erőm, hogy várjak; / mi lesz a végem, hogy életemet nyújtsam...* (KIF) –, akkor ismét az „ércszerűség” jegyei kerülnek előtérbe, hiszen a beszélő egyfajta szabadítás-elképzelést tagad a költői kérdéssel. Ez pedig

¹⁶⁹ Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 69–76.

¹⁷⁰ Fónagy részleges jegytörlésről, Kövecses pedig (a fogalmi metafora esetében) kiemelésről és elrejtésről beszél – Fónagy Iván: *i. m.* 135., 145. Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 80–81.

¹⁷¹ A metaforikus szerkezetben a tartalom kontextusa a hordozó, a hordozó kontextusa a tartalom, ami nem tévesztendő össze a metaforikus szerkezet szövegkörnyezetét képező kontextussal (ennek szerepét lásd a szemémák, illetve azok kontextuális szemáinak megállapításánál).

¹⁷² Fónagy Iván: *i. m.* 135, Watson, Wilfred G. E.: *i. m.* 263. (ld. előbb is a 68. jegyzetet).

¹⁷³ Watson, Wilfred G. E.: *i. m.* 265–266.

így nézne ki: ha tudnám a végem, akkor „nyújtanám az életem”, ha kövek ereje lenne az erőm, húsom pedig érc, ha segítségem lenne magamban, ha lehetőségem lenne (13. v.),¹⁷⁴ akkor kitarthatnék... De ez végül is elképzelhetetlen, mert Jób élete véges, a 6,2–13 versek egységének kontextusából pedig az derül ki, hogy nyomorúságában éppen Isten áll vele szemben. Isten előtt pedig mit ér a kövek ereje, vagy az érc-test?

A sírnak mondom: atyám vagy te (Jób 7,14a) felsor metaforája esetében a közös jegyek a „konkrét” és az „emberhez tartozik”, az ellentétes szemák pedig az „élettelen” ↔ „élő”, „helyiség” ↔ „ember”, „bomlás” ↔ „nemzés”. Mivel azonban megszemélyesítésről van szó, itt az „élettelen” és az „élő” azonosítása történik meg. Ezután pedig a sír „atyaiságát” állítja a metafora. Ilyen módon a sír nemcsak egyetemes értelemben lesz a Jóbé is, hanem családtagjává válik (ld. a birtokviszonyt jelző személyragot). Összetársul a nemzés és a bomlás is, és ez visszavisz minket a 3. részhez, amely a fogantatást, megszületést, de az egész életet a halál nullpontjáig vezeti vissza, amikor Jób az anyaméhben meghalt ember sorsát tekinti az emberi élet legfőbb boldogságának.¹⁷⁵ A szerző tulajdonképpen teljesen ellentétes jelentések közé tesz azonosságjelet, és ezzel maximalizálja a metafora feszültségét, intenzitását.¹⁷⁶

A további kontextus részletezéssel fokozza a családiasság és az érzelmi kötődések gondolatát, amikor a „mondom” (קָרָאתִי) kettős feladatú (*double duty*)¹⁷⁷ ige odaértésével a 17,14b-ben ezt olvassuk: *anyám és nővérem* – [mondom] *a feregnek*.¹⁷⁸ A 11–16. versek összefüggésében a „helyiség” és a „családtag” szemái kerülnek előtérbe. Így a Seol nemcsak házzá, hanem otthonná is válik, a reménység pedig, amely szabadulás-elképzelésként értelmezhető, ugyanott van.

Amint az általában vett jelentéselemzésnél láttuk, egy szövegben valamely szó jelentésének megfogalmazásához elengedhetetlen a kontextuális vizsgálat is, mert a jelentéselemek összetalálkozásakor a szövegösszefüggés „megszűri a

¹⁷⁴ *Nemde segítségem nincs magamban,
és a lebetőség el van űzve tőlem?! (KIF)*

Vö. Choon-Leong Seow fordításával és magyarázatával:

*Truly, there is no efficacy within myself,
And all resourcefulness has been driven out of me.*

Jób tehát arról beszél, hogy megfosztottá lett minden erőtől. Ld. Seow, Choon-Leong: *Job 1–21. Interpretation and Commentary*, 451. és 461, vö. Clines, David J. A.: *Job 1–20*, 175.

¹⁷⁵ Ld. Alter, Robert: *i. m.* 117.; vö. még 93–101.

¹⁷⁶ Ehhez hasonló eljárásra ugyancsak Robert Alter hívja fel a figyelmet, a *Kinek méhéből jött ki a jég* (Jób 38,29) felsor kapcsán: „[...] a költő nyelve az elképzelhetetlen elképzelésére kényszerít, amikor az anyaméhből kijövő nagy jégdarabok látványával szembesít minket. A figuratív nyelvezet itt a képes ábrázolás korlátaihoz érkezik, ami a költemény érvelő előrehaladásában az emberi képzelet határait jelenti.” Uo. 118–119.

¹⁷⁷ *Kettős feladatú kifejezés az*, amelynek jelentése kiterjed a következő (vagy megelőző) elliptikus mondatra, így abban mondattanilag „hely teremődik” valamilyen jelentésfejlesztő műveletre. Vö. Alter, Robert: *i. m.* 23. 40–41.

¹⁷⁸ David J. A. Clines szerint az anya és a nővér említése érzelmi kötődést is kifejez. Ld. Clines, David J. A.: *Job 1–20*, 400.

poliszémiát”.¹⁷⁹ A diskurzusegységek szempontjából Paul Ricoeur „hierarchikusan” látja a metaforát, és különbséget tesz a szómetafora, a mondatmetafora, a mondathálózat mint folytatásos metafora, illetve a költemény mint felnagyított metafora között.¹⁸⁰

Wilfred G. E. Watson Jób 29,15a-ból vett példája kiválóan szemlélteti a kontextus fontosságát a jelentésalkotásban: *Szemek voltam a vaknak* (Károli).¹⁸¹ Lehet keresni annak metaforikus értelmét, hogy valaki miként lehet szem a vak számára, de az egész könyv összefüggése érthetővé teszi számunkra, hogy Jób miért tekint így magára. De Robert Alter is szól arról, hogy a *Miért üldöztök engem, mint Isten, / és húsomból nem elégedtek meg?* (Jób 19,22) verssor esetében milyen konnotációkat indít el a 19,20 szövegével való összefüggés: *Bőrömhöz és húsomhoz ragadt a csontom, / csak fogam bőrével menekültem meg* (KIF). Ez a mondat a kannibalizmus gondolatát sejteti, ami az eltorzult emberi viszonyok közvetett ábrázolására szolgál.¹⁸²

Miért „elmosódott halmaz”? Mert nem lehet pontosan meghatározható jelentésről beszélni. Noha a kontextus egy bizonyos fokig körvonalazza azt, mégis, amint Perdue írja:

„[...] változatlanul megmarad valami nyilvánvalóan hamis a tartalom és a hordozó között.”¹⁸³

Azaz: nem tudjuk pontosan, hogy a csapból folyó víz meddig nevezhető hidegnek, és mikortól melegnek, vagy a kőkupac meddig marad „halom”, miközben elveszük róla a köveket.

4.2.4. A helyettesítés

A feszültség „közvetetté” válik az egytagú metaforák (*metafora in absentia*) esetében, mivel a társítást elkendőzi a helyettesítés.¹⁸⁴ Ilyenkor a feszültséget a metafora felszíni elliptikus szerkezete tartja fenn. Példánk lehet a Jób 19,25a: *Mert én tudom, az én megváltóm [hordozó] él* (KIF), ahol csak a **לְחַיֵּי**-ről olvasunk, de vitatott kérdés, hogy kire is utal a kifejezés.¹⁸⁵ Ugyancsak nem közvetlenül találkozunk a metafora tartalmával a Jób 6,15–20-ban, ahol a vándorok tulajdonképpen Jób „hordozó”-i.

¹⁷⁹ Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 196.

¹⁸⁰ Uo. 196–197.; 255–256.; 319. és 327., valamint 358.

¹⁸¹ Watson, Wilfred G. E.: *i. m.* 263.

¹⁸² Alter, Robert: *i. m.* 213.

¹⁸³ Perdue, Leo: *i. m.* 26.

¹⁸⁴ Vö. Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 165. Fónagy Iván: *i. m.* 143: jelöletlenség és „simple replacement” (a kifejezést Brook-Rose sajátjaként idézi Fónagy, a Brook-Rose, Christine: *A Grammar of Metaphor* című, 1958-ban kiadott munka alapján).

¹⁸⁵ Vö. pl. Clines, David J. A.: *Job 1–20*, 455–466.; Seow, Choon-Leong: *Job 1–21. Interpretation and Commentary*, 802–810. és 823.

Megszemélyesítés és fiziomorfizmus¹⁸⁶ esetén: *Igazságot öltöttem magamra, és az is felöltözött engem* (Jób 29,14a). Ebben a felsorban tartalmilag kiasztikusnak nevezhető metaforizációt találunk: Jób felöltözi az igazságot, az igazság felöltözi Jóbót (*abc/c'b'a*). A két mondatban (29,14aα és 29,14aβ) a **לבוש** ige jelzi a szemantikai összeütközéseket.

Tulajdonképpen három háttérmetaforával van dolgunk: 1. *AZ IGAZSÁG ÖLTÖZET* (a szövegben egytagú a metafora, és rejtett a hordozója); 2. *AZ IGAZSÁG EGY SZEMÉLY* (a szöveg szintjén a metafora tartalma rejtett alany, rejtett a hordozó is, csak az állítmány ragjai utalnak rájuk); 3. *JÓB EGY ÖLTÖZET* (a szöveg szintjén a metafora hordozója rejtett, a tartalmat a személyrag jelzi). Nyilvánvaló, hogy itt a szémaelemzésnek a háttérmetaforák szintjén kell történnie, valamint az is, hogy a 29,14aβ megszemélyesítése nem választható el a felsor első felétől.

Az itt vizsgálandó lexémák az „igazság”, az „öltözet”, valamint „Jób”. A szöveg szintjén csak az egyik metafora tartalmát képező kifejezést ismerjük, ez pedig a **צְדָקָה** (igazság: 1. ami helyes, normális, megfelelő; 2. jogi igazság; 3. jogosság/igazságosság/méltányosság; melléknévként: igaz, igazságos; 4. igazságtétel; 5. kegyelem [Istené]). A 29,14a-ból közvetlenül nem derül ki, hogy mely lexémák alapján kereshetjük a hordozókat: a **לְבוּשׁ**-ban (ruházat/öltözet: a) emberé, asszonyé; b) gyapjúruha, zsákruha, bálványoké, perzsa királyé), vagy pedig a 14b alapján a **מְעִיל**-ben (palást, köntös, felsőruha: 1. szekuláris használatú; 2. kultuszi használatú, főpapé). Ha az utóbbi mellett döntünk, akkor a „dísz” szemantikai jegy kerül előtérbe, és nem érvényesül a valószínűbb „védelem” szemája, amelyet a 29,14a-t megelőző szövegösszefüggés sugall. Jóbról is rejtett alanyként kell beszélnünk a felsor egységében, mivel előbb az első személy egyes számú igealak, majd a személyrag révén következtethetünk rá.

Átlépve a szeméma-megállapítást, a 29,14a háttérmetaforáiról a következőket mutathatjuk ki:

1. *AZ IGAZSÁG EGY ÖLTÖZET.*

- *Az IGAZSÁG szemái:* elvont, élettelen, fogalom, jogi viszonyulás, védelem.
- *Az ÖLTÖZET szemái:* konkrét, élettelen, tárgy, emberi, védelem.
 - *Közös jegyek:* élettelen, védelem.
 - *Ellentétes jegyek:* elvont ↔ konkrét, jogi viszonyulás ↔ tárgy.

2. *AZ IGAZSÁG EGY SZEMÉLY* (a tulajdonképpeni megszemélyesítés).

- *Az IGAZSÁG szemáit* ld. az 1. metaforánál.
- *A SZEMÉLY szemái:* konkrét, élő, ember, jogviszonyokban él, védhet (kontextuális széma!)
 - *Közös jegyek:* jogviszony, védelem.

¹⁸⁶ Ld. a továbbiakban a 4.2. alpont alatt.

– *Ellentétes jegyek*: elvont ↔ konkrét, élettelen ↔ élő, fogalom ↔ ember.

3. JÓB EGY ÖLTÖZET (fiziomorfizmus).¹⁸⁷

– *Az ÖLTÖZET szeméit* ld. az 1. metaforánál.

– JÓB: konkrét, élő, ember, jogviszonyokban él, jogosságot véd (igaz).

– *Közös jegyek*: konkrét, védelem.

– *Ellentétes jegyek*: élettelen ↔ élő, tárgy ↔ ember.

A 29,14a mindhárom metaforájában az igazság, az öltözet és Jób közös szemantikai jegye a „védelem”. Ez az igazság egyik aspektusának, valamint az öltözet tulajdonságának tapasztalati alapon történő kiemelése. Ha a „Jób” lexéma jelentéseit akarjuk megkeresni, akkor az egész könyvre, sőt a teljes Kánonra és az extrakanonikus forrásokra is kell figyelniünk. Szeméma-jelentése meghatározásához elég a 29,12–17-et vizsgálnunk. Ezért mondhatjuk, hogy az igazság vonatkozásában a „védelem” szemája érvényes rá.

Az első mondat metaforája valahogy így bontható ki: Jóbót az igazság védelmezte. A szöveg szintjén Jób a cselekvés alanya („felöltöztem az igazságot”), de tartalmilag az igazság az, amely öltözetként lesz Jób védelmezője. A második mondat alanya az igazság, amely felöltözi Jóbót, de tulajdonképpen Jób az, aki védi az igazságot.¹⁸⁸

Paul Ricoeur Arisztotelészig vezeti vissza a metaforában végbemenő helyettesítés felismerését: „metafora a szó más jelentésre való áttétele” – olvassuk a *Poétikában*.¹⁸⁹ Az áttétel, átvitel során behelyettesítés történik. Arisztotelész ilyen példákat hoz fel: „a hajó megállása” a „lehorgonyzás” helyett; az *Iliás*-ban Odüszusz tetteinek száma „tízezer” a „sok” helyett; a lélek „elrablása/levágása ércel” a lélek elvételét jelenti; „boroscsésze” helyett pedig „pajzsot” mondhat a költő; vagy az „élet estéje/alkonya” jelenhet meg az „öregség” helyett („az öregség úgy viszonylik az élethez, mint az este a nappalhoz; a költő tehát az estét a nappal öregségének nevezheti”).¹⁹⁰ Viszont Paul Ricoeur erre figyelmeztet: ha a metaforára úgy tekintünk, mint amelyben az átvitt értelmű szó pusztán csak helyettesíti a szó szerinti kifejezést, akkor ez a szövegbe épített alakzat nem több egy díszítőelemnél, s így új információt sem hordoz, a hiányzó kifejezés pedig akármikor visszaállítható.¹⁹¹ P. W. Macky, „abszolút literalizmusnak” nevezi a

¹⁸⁷ A 29,15 előtérbe hozza ezt a metaforikus eljárást: *Szemek voltam a vaknak, és lábak a sántáknak én.*

¹⁸⁸ A jelentést „sűrítik” a természetesen előálló, az igazsághoz és az emberhez, konkrétan Jób személyéhez kapcsolódó teológiai konnotációk is. A szöveg „sűrűségéről” (*density*), mint ami kellő figyelmet követel az értelmezésben Walter Brueggemannnál olvassunk, ld. ezt a retorika-kritika tárgyalásánál; Brueggemann, Walter: *i. m.* 53–59.

¹⁸⁹ Arisztotelész: *Poétika*, 39–40.

¹⁹⁰ Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 33. és 34. (24. jegyzet), ahol Arisztotelésznek a helyettesítésre vonatkozó terminusait idézi.

¹⁹¹ Uo. 35. Kozma Zsolt nyomán ezt a helyettesítést, a metaforának szó szerinti értelemre, fogalmi jelentésre való lefordítását akár „desztillációnak” is nevezhetjük. Vö. Kozma Zsolt: *Jé-*

„lefordítható” metaforát valló helyettesítés-elméletet, és ezt túl egyszerűnek tekintji, mivel nem minden metafora fordítható le szó szerinti nyelvezetre.¹⁹² Umberto Eco szerint a metaforikus helyettesítés a kódban meglévő kontiguitások, metonimikus kapcsolatok „rövidre zárása”. Az újszerűség a kapcsolat felismerésében van, de ez idővel megszokottá válik, katakrézis lesz.¹⁹³

A Héber Biblia olvasója gyakran találkozik *ma* metaforaként értelmezhető kifejezéssel, amely egytagú, helyettesítő metaforának tekinthető. Tulajdonképpen a diakrón értelmezés területére tartozik annak megállapítása, hogy a korabeli hallgató-olvasó számára ismert volt-e, vagy sem az illető szókép tartalma. A jelentésalkotás szempontjából azonban költői újításról vagy pedig a szavak állandósult jelentésük szerinti, természetes használatáról kell szólnunk.

5. A metafora: élő, holt, lexikalizált, fogalmi

Az eddigiekben már találkoztunk a metafora alább sorra kerülő megkülönböztetéseivel, itt pedig szemantikai intenzitásuk fokozatai szerint ismertetem ezeket. Robert Alter a képalkotás poétikai műveletei szerint csoportosít, és ezt írja:

„[...] három általános csoportot különíthetünk el a bibliai költemények képi anyagában: éspedig a bevallottan konvencionális, az intenzív és az innovatív képek kategóriáit. Igen sok esetben konvencionális képanyaggal találkozunk [...]. Az intenzív ábrázolás is a legtöbbször konvencionális metaforákra és hasonló-

zus Krisztus példázatai. Iránytű Alapítvány, [Gödöllő] 2002, 11. Ilyesmi gyakran akkor történik, amikor parallelizmus jelentésfejlesztő műveletei helyett egyszerűen csak ismétlést lát az értelmező – ld. Alter, Robert: *i. m.* 25. skk. és 81.

¹⁹² Idézi Klingbeil a következő mű alapján: Macky, Peter W.: *The Centrality of Metaphors to Biblical Thought. A Method for Interpreting the Bible.* Mellen, New York 1990, ld. Klingbeil, Martin: *i. m.* 15. Klingbeil helyettesítő metaforája (*substitutionary metaphor*) azonban kéttagú alakzat. Példáját a Zsolt 27,1-ből veszi: „Az Úr világosságom.” Ennek az a szerepe, hogy a nem fizikai fizikaival fejezze ki. Szerinte ez abban különbözik az interaktív metaforától, hogy egyirányú, azaz nem fordítható vissza szó szerinti nyelvezetre (ld. előbb, a kölcsönhatás tárgyalásánál). A Paul Ricoeur által helyettesítőnek minősített metaforát ő díszítőnek (*ornamental metaphor*) nevezi, amely retorikai célt szolgál, és amit pontosan meg lehet fogalmazni szó szerint is, ahogyan ezt az *Igazságot végy, és el ne adj* példabeszéd-félsorban (Pléd 23,23a, KIF) is láthatjuk. Itt a vásárlás [hordozó] az igazság keresését [tartalom], az eladás [hordozó] pedig az elfelejtést [tartalom] jelöli. Ld. Klingbeil, Martin: *i. m.* 17–18. A Paul Ricoeur által egy típus sajátjainak tekintett helyettesítés és retorikai funkció alapján ő két típusról beszél. Azonban a 27. zsoltárból a helyettesítés szemléltetéseként vett metaforára ugyanúgy érvényesíthető a Korpel által is vallott kétirányúság, amely szerint a világosság is tekinthető isteninek (ld. a kölcsönhatásnál). Így tehát a Zsolt 27,1a metaforáját is interaktívnek minősíthetjük! Továbbá megjegyzendő, hogy „helyettesítés” esetén eltűnik a helyettesített, és csak a helyettesítőt látjuk.

¹⁹³ Eco, Umberto: *i. m.* 262. és 269. A *katakrézis* „szemantikai alakzat, a metaforához hasonló jelenség. A modern retorikák szerint, ha még nincs megfelelő szó egy fogalomra, helyette mást (idegen szót vagy a saját nyelvben eredetileg más jelentésűt) használunk.” Ld. Kelecsényi László et alii: *Katakrézis* szócikk. In: uő: *i. m.*, ld. <http://enciklopedia.fazekas.hu/index2.htm>; vö. Fónagy Iván: *i. m.* 138. és 151.

tokra épül ugyan, de azzal a különbséggel, hogy valamelyik alakzat sorokon keresztül, vagy éppen egy teljes költemény terjedelmében folytatódik és alakul ki részletesen, ily módon egyfajta szemantikai amplitúdót vagy erőteljesen közlő képességet nyer. [...] A három csoport közül az innovatív képanyaggal találkozunk a legritkábban, de időről időre bármilyen típusú bibliai versműben előfordul [...].”¹⁹⁴

Robert Alter osztályozása általában a képes beszédre tekint, s a két előbbi képtípushoz sorolhatjuk az úgynevezett élő metaforát, az utóbbihoz pedig a holt metaforát. Wilfred G. E. Watson kizárólag a metaforákra figyel, amikor megkülönbözteti a *kreatív*, a *konvencionális*, valamint a *lexikalizált metaforákat*.¹⁹⁵

5.1. *Az élő metafora*

Élő metafora az, amely kreatív (Wilfred G. E. Watson, Fónagy Iván), költői (Paul Ricoeur), virágzó (Kozma Zsolt), irodalmi (Kövecses Zoltán), leleményen alapuló (Paul Ricoeur, Umberto Eco), „szokatlan szóként” meglepetést okoz, tanít.¹⁹⁶ Marjo Christina Anette Korpel elmosódott halmaznak nevezi a metafora először kialakuló jelentését, amivel tulajdonképpen azt az általános észrevételt modellezi, miszerint a metafora olyan alakzat, amelynek jelentése nem pontosítható, feszültséget hordoz és nyitottságot, befejezetlenséget teremt.¹⁹⁷ Fónagy Iván ezért nevezi ezt az alakzatot „dinamikus jel”-nek, sőt „szemantikai folyamat”-nak.¹⁹⁸ Paul Ricoeur az egyértelmű metaforát egyenesen lehetetlenségnek tartja:

„Az olyan beszédstratégia, amelyben a metafora értelemre tesz szert, képtelenség.”¹⁹⁹

A metafora „élő” volta azonban értelmezésfüggő – állítja.²⁰⁰ Továbbá:

„A metafora azért nevezhető élőnek, mert egy már megalkotott nyelvet elevenít meg.”²⁰¹

Noha itt a metafora „elhasználódásának” folyamata szerinti sorrendet követem, az élő metafora a *meglévő* nyelvhasználathoz („szabályhoz” – Korpel) képest újszerű, innovatív vagy intenzív, leleményes, „laza” stb. Ilyen például a je-

¹⁹⁴ Alter, Robert: *i. m.* 210.

¹⁹⁵ Watson, Wilfred G. E.: *i. m.* 264.

¹⁹⁶ Ld. uo. 264. Ld. még: Fónagy Iván: *i. m.* 208.; Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 125. és 251. uő: *Bibliai hermeneutika*, 93, Kozma Zsolt: *i. m.* 20, Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 43, Eco, Umberto: *The Semantics of Metaphor*, 256, Arisztotelész: *Retorika*, 197–198. és 202.

¹⁹⁷ Ld. Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 69–70. és 73. skk.

¹⁹⁸ Ld. Fónagy Iván: *i. m.* 129. és 199.

¹⁹⁹ Ricoeur, Paul: *Bibliai hermeneutika*, 92.; vö. Perdue, Leo: *i. m.* 26–27.

²⁰⁰ Ricoeur, Paul: *Bibliai hermeneutika*, 92.

²⁰¹ Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 443.; vö. Alter, Robert: *i. m.* 210.

get szülő kozmikus anyaméh képe (Jób 38,29), amely teljesen újszerű és egyedülálló metaforának számít.²⁰²

A költők a konvencionális metaforákat újítják fel, fejlesztik tovább az általuk alkotott képes beszédben. Ezért az utóbbiakat Robert Alter „a bibliai költészet nyersanyagának” nevezi.²⁰³ (Lásd Jób elébb vizsgált – *húsom érc-e?* [Jób 6,12b] – kérdését, amely megszokott szimbólumot használ fel.)

A vizsgált metaforák közül a Jób 17,14a metaforája számít „élőnek”, és pedig a sír „atyaisága” által előálló szemantikai feszültség miatt. De valójában egy már ismert fordulatot használ (*atyám vagy*; vö. Zsolt 89,27; Jer 2,27),²⁰⁴ viszont a szokatlan társítás az, ami ezt „virágzó” metaforává teszi. A szokatlan alkalmazással tulajdonképpen a konvencionális metaforák és az általuk közölt (teológiai) jelentések destabilizációja-dekonstrukciója szokott megtörténni. Jób könyvének egyik sajátossága az, hogy megkérdőjelezi a hagyományosan pozitív Isten-metaforákat, illetve olyan magatartásokat tulajdonít JHVH-nak, amelyekkel ő a gonoszok ellen szokott fordulni, és ebben a panaszszoltárokkal mutat rokonságot.²⁰⁵ Jób ruha mivolta (29,14aβ) és közvetett azonosulása a vándorokkal (a 6,15–20 kontextusában) egyedinek számít az emberre használt metaforák között. A 16,14-ben Jób vár vagy várfal, amelyen Isten hősként üt réseket. Sajátosak a példabeszédek parallelizmus által előálló és jelentést alkotó metaforái: *Aranykarika dísznő orrában, / szép asszony, ki elfordul izléstől* (Péld 11,22), *Az ajtó forog a sarkán, / és a rest az ő ágyán* (Péld 26,14).²⁰⁶ Újszerűen hatnak a Jákób áldásában (1Móz 49,1–28) megjelenő metaforák: Júda oroszlánkölyök, Issakár csontos számár, Dán kígyó, Naftali gyorslábú szarvas, Benjámín farkas.

5.2. A holt metafora

A holt metafora konvencionális, klisé (Wilfred G. E. Watson, Robert Alter), „hervadt” (Kozma Zsolt), „megfagyott” (Watson), vagy amint Umberto Eco írja: amikor már nem ingerként hat a forma, meghal.²⁰⁷ A bibliatudományban ezt a *sztereotíp kifejezésekként*²⁰⁸ számon tartott szavak, szó szerkezetek közé sorolhatjuk. Attól holt, hogy rögzül, általánosan használttá válik az eredetileg feszültséget hordozó, „lebegő” jelentés, de még hordoz bizonyos fokú különlegességet, tehát nem vált teljesen a természetes nyelvhasználat sajátjává.²⁰⁹ Leo Perdue a metafora „halálát” azon a ponton rögzíti, amikor a metafora tagjai közötti hasonlóság [tegyük hozzá: az *állított* hasonlóság vagy kontiguitás elfoga-

²⁰² Alter, Robert: *i. m.* 118–119.

²⁰³ Uo. 210.

²⁰⁴ Seow, Choon-Leong: *Job 1–21. Interpretation and Commentary*, 767.

²⁰⁵ Ld. Perdue, Leo: *i. m.* 95–96.; 130–131.; 131–137. és 156. (2. jegyzet) stb.

²⁰⁶ Eme példabeszédek jelentéskötéséről ld. Alter, Robert: *i. m.* 195. skk.

²⁰⁷ Watson, Wilfred G. E.: *i. m.* 264.; Alter, Robert: *i. m.* 210.; Kozma Zsolt: *i. m.* 20., Eco, Umberto: *Nyitott mű*, 130–131.

²⁰⁸ Ld. például Alter, Robert: *i. m.* 77. és 210. (64. jegyzet), és 211.

²⁰⁹ Watson, Wilfred G. E.: *i. m.* 264; vö. Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 74–75.

dott, bevett] azonossággá válik, s így a metafora elveszíti dinamikus, feszítő erejét.²¹⁰ Idesorolhatjuk az ószövetségi Isten-metaforákat (az antroponomorfizmusokat),²¹¹ a természet elemeinek megszemélyesítéseit, valamint az emberre használt visszatérő metaforákat.

Antropomorf metaforák példái: JHVH bíró (Zsolt 7,12), harcos (Zsolt 24,8),²¹² király (ld. JHVH királyságának zsoltárait, pl. 93,1), pásztor (Zsolt 23,1; Ez 34,15), atya (Mal 2,10), művész (1Móz 2,7), orvos (Zsolt 103,3), kertész (1Móz 2,8) vagy szőlősgazda (Ézs 5,1–3), anya (4Móz 11,12).²¹³ További antropomorfizmusokat képez JHVH „felruházása” emberi testrészekkel, amikor a szövegek az Úr szemeiről, karjáról, lábairól szólnak.

Teriomorfizmusok sajátossága az, hogy a metafora tulajdonképpen rejtett, mert alakzatként hasonlattal találkozunk benne, a metaforikus állítást az illető állat magatartása fejezi ki – a mondatmetafora (Paul Ricoeur) szintjén. JHVH oroszlánként *vadássza* Jóbót (Jób 10,16), haragja *szeptépi* (Jób 16,9; ez bonyolult eljárás: voltaképpen JHVH haragja az, amely állattá „személyesedik”). Hasonló megoldás található a Hós 13,7–8-ban is.²¹⁴ A Hóseás 13,8c az, amely összefoglalja a hasonlatokban felsorolt állatok (JHVH mint oroszlán, párduc, medve, nőstényoroszlán) JHVH-nak tulajdonított magatartását és azt helyettesítő (továbbra is rejtetten maradó tartalmú) metaforává alakítja: *a mezei vad szaggatja szét őket*. JHVH magatartása és oltalmazó szárnyának említése pedig mögöttes madár-metaforáról tanúskodik (5Móz 32,11; 2Móz 19,4; Zsolt 91,4).²¹⁵

Fiziomorfizmusok: nap, pajzs (Zsolt 84,12), kőszikla, vár, „üdvösség szarva”, fellegvár (Zsolt 18,3).²¹⁶ Olvasunk még arról is, hogy Isten „megemésztő tűz” (5Móz 4,24), illetve arról, hogy JHVH világosság (Zsolt 27,1) stb.

Ugyanígy megtalálhatjuk az ember állat-, növény-, tárgy- vagy természeti jelenség-metaforáit: az ember féreg (Jób 25,6), por (Zsolt 30,10); fű a nép (Ézs 40,7) stb. Gyakoribbak a sztereotipikus hasonlatok: „az ember olyan, mint...”: a polyva, az elhervadó virág, a por, a termőfa stb.

A természet, domborzat klisészerű megszemélyesítéseivel találkozunk a teofánia-jelenetekben: *Minden völgy fölemelkedjék, minden hegy és halom alászálljon, és legyen az egyetlenlenség és a bérzések rónává* (Ézs 40,4 – Károli); a hegyek irigykednek (Zsolt 68,17), ujjongva énekelnek (Ézs 44,23), ugrándoznak mint kosok

²¹⁰ Perdue, Leo: *i. m.* 26–27.

²¹¹ Ld. erről Korpel részletes vizsgálatát könyvében: Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 88–520. (antropomorfizmusok), 523–559. (teriomorfizmusok), 560–577. (fiziomorfizmusok).

²¹² Az ilyen jellegű ikonográfiáról ld. Klingbeil, Martin: *i. m.* E képek pozitív jelentősége destabilizálódik Jób beszédeiben; pl. 16,14 (tulajdonképpen hasonlat, de ld. a 7–14. verseket), vö. 30,21 (istenharcos-metafora; vö. Jer 21,5); 10,2–7 (bíró-metafora), ld. Perdue, Leo: *i. m.* 95–96.; 130–137. és 156. (2. jegyzet) stb.

²¹³ Ld. Brueggemann, Walter: *i. m.* 229–266.

²¹⁴ A példákhoz ld. Strawn, Brent: *i. m.* 58–65.; vö. Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 538. skk.

²¹⁵ Korpel Marjo Christina Anette: *i. m.* 549–550.

²¹⁶ Vö. Korpel Marjo Christina Anette: *i. m.* 613.; ld. David H. Aaron nézetét a fogalmi askripcióról jelen tanulmány 3.1.3. pontja alatt.

(Zsolt 114,4), a folyóvizek pedig tapsolnak (Zsolt 98,8). Ezekben nem is annyira a képanyag a visszatérő mozzanat, mint inkább a természet megelevenítése.

5.3. *A lexikalizált metafora*

Az eredetileg élő, egyedi, újszerű metaforák általánosulnak:

„A visszatérő metaforák lerakódnak a nyelvben. Ezek alkotják a szavak jelentésszerkezetét.”²¹⁷

Itt tulajdonképpen az történik, hogy bizonyos szémák társulása az, amely állandósul. Például: a „szőlő vére” = bor (1Móz 49,11)²¹⁸ kifejezésben a szőlőszem nedve és az emberi testből kifolyó vér konnotálódik. Az ember állapotát, magatartását, gondolkodását gyakran antropológiai kifejezések megszemélyesítései közlik: *örül az én szívem és örvendez az én lelkem; testem is biztonságban lakozik* (Zsolt 16,9 – Károli); *dicsérd én lelkem az Urat* (Zsolt 146,1b – Károli). A szív örül, a lelket fel lehet szólítani valamire. Az élet/lélek megnyújtható = türelem (Jób 6,11b), szinonimája az אַרְךָ אַפַּיִם = „késedelmes a haragra”, „hosszútűrő” (Zsolt 86,15). A vitalitás fokozatainak kifejezéseiként a szemek elepednek (Jób 11,20a), vagy meg lehet világosítani őket (Zsolt 13,4), a csontok megavulnak (Zsolt 32,3), a vér kiált (1Móz 4,10) stb.²¹⁹ Mai példák a „szék lába”, „üveg nyaka”, „szeg feje” kifejezések, amelyeket Umberto Eco katakréziseknek nevez.²²⁰

Fónagy Iván szerint a köznyelvi szavak jelentésstruktúráját rétegenként lehet vizsgálni, és így rekonstruálható a jelentés fejlődése. A kognitív metaforaelméletről tett kritikai megjegyzéseiben pedig ezt írja:

„Ezek a szavakba épült, rejtett metaforák még közvetlenebbül, még alattomosabban irányítják gondolkodásunkat, mint a szavak által kiváltottak.”²²¹

5.4. *A fogalmi metafora*

A fogalmi metaforát *kognitív metaforának* is nevezik. George Lakoff és Mark Johnson öt tételt fogalmaztak meg a metaforát illetően: 1. a metafora a fogalmak és nem a szavak sajátága; 2. a metafora bizonyos fogalmaknak jobb megértését szolgálja, és nemcsak művészi, illetve esztétikai célzata van; 3. gyakran nem a hasonlóság alapul; 4. nemcsak a sajátos hajlammal rendelkező szemé-

²¹⁷ Fónagy Iván: *i. m.* 131. (106. jegyzet) és 196.; vö. Watson, Wilfred G. E.: *i. m.* 264.

²¹⁸ Ld. Robert Altert a kifejezésnek e bibliai kontextusban adódó sajátos konnotációiról: Alter, Robert: *i. m.* 32–33. Ha lexikalizáltsága miatt „kevesebb” is, mint egy holt metafora, a szövegkörnyezet mégis „élőbbé” teheti, vagy amint Fónagy Iván fogalmaz: „A dinamikus energia statikus energiává alakul át a metafora rögződésével.” Fónagy Iván: *i. m.* 199.

²¹⁹ Ld. Wolff, Hans Walter: *Az Őszívetség antropológiája*. Ford. Blázi György. Harmat, Budapest 2001, 23–106.

²²⁰ Eco, Umberto: *The Semantics of Metaphor*, 262. és 269. Fónagy Iván a tudományos próza metaforáit tekinti katakrézisnek; ld. Fónagy Iván: *i. m.* 138. és 151.

²²¹ Fónagy Iván: *i. m.* 209.

lyek használják, hanem az átlagemberek is nehézség nélkül élnek vele a hétköznapokban; 5. a metafora az emberi gondolkodás és érvelés elkerülhetetlen módszere.²²² Kövecses Zoltán ekképpen határozza meg:

„Ha egy fogalmi tartományt egy másik fogalmi tartományon keresztül értünk meg, akkor fogalmi metaforáról beszélünk. A megértést a két tartomány közötti összefüggések, más néven megfelelések szisztematikus rendszere biztosítja. A fogalmi metaforákat az (A) FOGALMI TARTOMÁNY A (B) FOGALMI TARTOMÁNY képlettel írhatjuk le, ahol (A) a céltartományt, míg (B) a forrástartományt jelöli.”²²³

Példák: AZ ÉLET EGY UTAZÁS, A HALÁL ELUTAZÁS, A DÜH HŐ vagy TŰZ, A JÓ FEL, A ROSSZ LE stb.,²²⁴ ahol a névszói állítmány a forrástartomány, az alany pedig a céltartomány (vö. a metafora hordozójával és tartalmával). A fogalmi metafora nem tévesztendő össze a metaforikus nyelvi kifejezéssel (ezek az élő – holt – lexikális spektrumba tartozó metaforák), mégha alakilag megfelel is valamelyik közhelynek. A nyelvi metafora egyike a fogalmi metafora megvalósulásainak, ugyanis ez utóbbi kifejezést nyerhet, például a képzőművészetben, a zenében, a mítoszokban és a történelemértelmezésben is.²²⁵ Érthető a holt metaforák jelentősége a kognitív megközelítés számára, amely szerint a mélyen levő, nem feltűnő, s ezért könnyen használható konvencionális metaforák a legaktívabbak a gondolkodásunkban; nem haltak meg, hanem „élnek”, és gondolkodásunkat irányítják. Ezek velünk együtt élő metaforák (*metaphors we live by* – amint George Lakoff és Mark Johnson megfogalmazta).²²⁶ A forrástartományok csak részlegesen tudják leképezni a céltartományt, ezért bizonyos aspektusok kiemelése és elrejtése szokott történni a metaforahasználatban. AZ ELME /A LÉLEK EGY TÖRÉKENY TÁRGY fogalmi metaforának ilyen nyelvi kifejezésével találkozhatunk: valakinek „törékeny a lelke”, „összetörték a szívét”, valakit „megrázott a hír”. Ezek a kifejezések az elme/lélek érzékenységét, „összetörhetőségét” emelik ki, de elrejtődnek a lélek más aspektusai, amelyekre más fogalmi metaforák világítanak rá. Vagyis egy célfogalomra több forrástartomány is

²²² Ld. Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, viii. A magyar szerző eredetileg angolul, tankönyvszerűen írt (feladatokkal ellátott) tanulmányában a metafora kognitív elmélet szerinti megközelítését kísérli meg. (Ld. a Kövecses által az elmélet első megfogalmazójaként számon tartott munkát: Lakoff, George – Johnson, Mark: *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press Chicago 1980.)

²²³ Kövecses Zoltán: *Glosszárium*, 246, vö. uő: *Metaphor. A Practical Introduction*, 4–13.

²²⁴ Vö. Kövecses Zoltán: *Metaforák és metonímiák*, 277–280.

²²⁵ Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 4., 29. és 57–66.

²²⁶ Uo. ix.; vö. „A halott metafora hatékonysága csak akkor nyeri el teljes értelmét, ha egyenlőséget állítunk fel a metaforát érintő *nyúltság* és a fogalomalkotás emelkedő irányú mozgása között.” Ld. Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*, 421. (kiemelés a szerzőtől).

utalhat. Például: AZ ÉLET EGY UTAZÁS, ~ EGY ÉRTÉKES TULAJDON, ~ EGY JÁTÉK, ~ EGY NAP, ~ EGY KÜZDELEM, ~ EGY TÖRTÉNET stb).²²⁷

A fogalmi metaforák némelyike egyetemes. Például: A BOLDOGSÁG FEL (vö. „fel vagyok dobódva”); ennek fordítottja: A BOLDOGTALANSÁG LE (vö. „le van törve”); A BOLDOGSÁG FÉNY (vö. „ragyog az arca”); A DÜH EGY FORRÓ FOLYADÉK EGY TARTÁLYBAN (vö. „forr benne a düh”); az ESEMÉNY-STRUKTÚRA-METAFORA: AZ ÁLLAPOT EGY HELY (vö. „bajba jutott”); A NEHÉZSÉGEK AKADÁLYOK (vö. „átmegy a nehézségeken”); A CÉLOK ÚTI CÉLOK (vö. „eléri a célját”) stb.²²⁸

Keressünk egy-egy példát az említett fogalmi metaforák néhányának öszö-
vetségi metaforikus kifejezéseire. AZ ÉLET EGY UTAZÁS: a jó és rossz út, az igazak és gonoszok útjának metaforája (Zsolt 1); A HALÁL ELUTAZÁS: az ember „elmegy”, amikor meghal (Jób 14,20); A DÜH HŐ vagy TŰZ: a harag felgerjed – JHVH haragja tűz a bűnös nép számára (Zsolt 78,21); A JÓ FEL: Isten felemel a sziklára = megszabadít (Zsolt 27,25); Isten fent, az egekben lakozik (Zsolt 2,4); A ROSSZ LE: a Seolba alászáll az ember (Jób 7,9) stb. De idesorolhatjuk a megszemesítések, illetve a fiziomorfizmusok háttérmetaforáit is: AZ ÉLETTELEN EGY SZEMÉLY, illetve A SZEMÉLY EGY DOLOG /JELENSÉG (a következetesség végett, ez esetben is maradok a háttérmetafora számára elkülönített jelölésnél, noha itt nyilvánvaló az átfedés a nyelvi szinten megfogalmazott háttérmetafora és a fogalmi metafora között).

A fogalmi metaforaelmélettel szemben többen is kritikát fogalmaztak meg. Fónagy Iván és Korpel is elutasítják azt a tételt, miszerint gondolkodásunk teljes mértékben metaforikus lenne.²²⁹ David H. Aaron egyenesen használhatatlannak tekinti a kognitív metafora-definíciót az irodalmi exegéta és a filológus számára.²³⁰ Fónagy Iván – elismerve az elmélet jelentőségét – annak hibájaként rója fel, hogy megfosztja dinamikájától a kreatív (költői vagy tudományos) metaforát, és akadályozza annak értelmezését. Elutasítja azt az álláspontot, hogy a nyelvi metaforák tulajdonképpen a fogalmiak kifejeződései, mivel a fogalmak, fogalmi mezők nem eleve adóttak: „meg kell fogni, fel kell fogni mindazt, ami a fogalmat megelőzi”. A metafora megelőzi a fogalmi gondolkodást, alapja és elindítója annak, de nem alapul fogalmi gondolkodáson.

„Éppen azáltal válik nyelvteremtővé, hogy képes tudatunk mély rétegeibe hatolva eljutni a szavak kialakulásának korai fázisáig, amikor még könnyen siklott át az élmény a tapintás tartományából a látáséba, amikor a tárgyak és fogalmak hozzánk hasonló lények voltak, azonosítottuk a hasonlót és az egymással össze-

²²⁷ Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 79–92. és 283–284.; vö. Kövecses Zoltán: *Metaforák és metonimiák*, 278.

²²⁸ Kövecses több nyelvből vett példákkal szemléltet; Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*, 163–181.

²²⁹ Ld. Fónagy Iván: *i. m.* 210.; Korpel, Marjo Christina Anette: *i. m.* 51. és 75.

²³⁰ Aaron, David H.: *i. m.* 109.

függőt,²³¹ amikor térben láttuk az időt és az okozati összefüggéseket, s amikor eltávozás volt a halál.”²³²

Lehet azonban beszélni a fogalmi metaforaelmélet hermeneutikai hasznáról. Egyfelől: némelyik metafora egyetemessége segítséget nyújthat a kulturálisan és időben tőlünk távol álló bibliai metaforák, szövegek értelmezésében. De kérdéses, hogy erre az elképzelésre mennyire alapozhatjuk az antro- és terio- és fiziomorfizmusok, valamint az antropozizmusok vizsgálatát. Valamiféle fogalmilag elképzelt „testet öltés” szolgálna az Isten-metaforák alapját? Talán ez állna a politeista vallások istenábrázolásai mögött, Izráel pedig a 2. parancsolat értelmében utasítja el ezt határozottan, azaz fogalmi szinten nem „emberszerűsíti” Istent? Nyitott kérdés, de ha csak eddig jutunk is, az izraelita istentapasztalat egyediségét sejtjük meg mögötte. Másfelől: a nyelvi és fogalmi szint megkülönböztetése mintegy módszertani modellként használható a megszemélyesítések és a bonyolult metaforák elemzésében (ld. a Jób 29,14aβ egyetlen szóba tömörített metaforájában rejlő műveleteket, és azok felmutatását a háttérmetaforák megfogalmazásával).

Noha a kognitív metaforaelmélet a fogalom felől indítja a nyelvi és a fogalmi jelentés kialakulását, ezt tanulmányom az újszerűtől a megszokott felé történő haladás szerint vázolta: élő metafora → holt metafora → lexikális metafora (állandósult jelentés). A nyelvi és a fogalmi szint leginkább ez utóbbi esetében közelít egymáshoz. Ennek azonban következményei vannak a valóságról alkotott elképzeléseinkre is.

Összefoglalás

Ebben a tanulmányban a metafora jelentésalkotásának mikéntjét igyekeztem körvonalazni. Először tisztázni kellett a jeltudomány és a szemantika néhány, a tárgyaláshoz elengedhetetlen fogalmát (jel, referens, fogalom, jelentés). A Jób könyvéből vett metaforikus szövegek kifejezéseit előbb az állandósult jelentésük szerint kellett megvizsgálni, és így egyértelműsíteni a tágabb szövegösszefüggés alapján. Ezt követi a metafora vizsgálata, amely felvázolta annak szerkezeti sajátosságait, és csatlakozott ahhoz az elterjedt felismeréshez, hogy a metafora predikatív műveletet hordoz magában, amelynek során a metafora tagjai között (tartalom és hordozó, ami az angol szakirodalomban *tenor* és *vehicle*) azonosítás történik.

Fontos azonban nem elfelednünk, hogy a metafora jelentése nem azonos a tartalom (*tenor*) metaforizáció előtti jelentésével. A metaforizáció alapját, motívációját keresve került sor a hasonlóság, a kontiguitás, illetve a relevancia kérdéseinek tárgyalására. Szemantikai megközelítésben a metafora hasonlóságon alapul, másfelől azonban van, aki a kontiguitást is idesorolja. A relevancia a

²³¹ Kontiguitásra céloz?

²³² Ld. Fónagy Iván: *i. m.* 205–210. (az idézeteket a 205. és 209. oldalról emeltem ide).

kommunikáció helyzetében válik a metaforizálás alapjává, ez azonban nem írja felül a metafora szemantikai műveleteit.

A metaforikus állítás műveletének tulajdonképpen vizsgálata során a kölcsönhatás, a feszültség, a feszültséget leplező helyettesítés mozzanataira figyelem. A metaforikus állítás lényege a szemantikai „ütköztetés”, amelynek során az eredetileg távol álló, de a metaforában összetársuló szemantikai jegyek a jelentés „elmosódó halmazát” alakítják ki. Ez a metaforikus jelentés állandósulásával, rögzülésével lesz „konkrétabb” halmazzá. Amikor köznyelvi kifejezéssé válik, „meghal” a (kreatív) metafora. A köznyelvi kifejezések azonban, még ha egyértelműbbek is, továbbra is megtartják egykori metaforikus többletüket, amely alkalmi kontextusokban előbukkanó konnotációikban nyilvánul meg. Ilyen módon képesek hatni a gondolkodásunkra is.

Az itt leírtak a metaforatéma egyik részét képezik. A kérdéskör akkor lesz bonyolultabbá, amikor az élő és holt metaforák megkülönböztetéséhez elengedhetetlen diakrón megközelítéssel kezdünk vizsgálódni, s amikor különbséget kívánunk tenni aközött, amit mi érzékelünk metaforikusnak a 21. században, és aközött, ami a szöveg keletkezése idején, kanonizálásakor, illetve hagyományozásának utolsó szakaszában is újszerűnek számíthatott. E vonatkozásban – az előfordulás-statisztikákon túl – a fogalmi metafora elmélete segítségünkre lehet némely, idői és kulturális különbségeket átívelő holt metafora pontosításában.

További kutatás feladatát képezik a metaforaértelmezés tárgykörei is, azaz a referencialitás, a literális-figuratív jelentés, a kontextus, intertextualitás, kánon kérdései.

Felhasznált irodalom

- Aaron, David H.: *Biblical Ambiguities: Metaphor, Semantics and Divine Imagery*. Brill, Leiden – Boston – Köln 2001.
- Alter, Robert: *A Biblia versművészete*. Ford. Máthé-Farkas Zoltán, Exit Kiadó, Kolozsvár 2013.
- Antal Sándor: *Szótan, jeltan*. http://extensiu.ubbcluj.ro/odorheiusec/archivum/Antal_Sandor/szotan%20jeltan/jeltan.pdf. (2014. okt. 2.)
- Arisztotelész: *Poétika*. Ford. Sarkady János. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1994.
- Arisztotelész: *Retorika*. Ford. Adamik Tamás. Gondolat, Budapest 1982.
- Az irodalomtudomány alapjai_2008-2.pdf*. http://germanistik.elte.hu/irodbev/2008/Az%20irodalomtudomany%20alapjai_2008-2.pdf (2014. szept. 27.).
- Az irodalomtudomány alapjai_2008-4.pdf*. http://germanistik.elte.hu/irodbev/2008/Az%20irodalomtudomany%20alapjai_2008-4.pdf (2014. szept. 27.).
- Bernáth Árpád – Orosz Magdolna – Radek Tünde – Rácz Gabriella – Tőkei Éva: *Irodalom, irodalomtudomány, irodalmi szövegelemzés*. Bölcsész Konzorcium, Budapest 2006. <http://mek.niif.hu/05400/05477/05477.pdf> (2014. szept. 27.).
- Bibliography of Metaphor and Metonymy*. <https://benjamins.com/online/met> (2014. okt. 3.)

- Brettler, Marc Zvi: *God is King – Understanding an Israelite Metaphor*. JSOT Press, Sheffield 1989.
- Brueggemann, Walter: *Theology of the Old Testament. Testimony, Dispute, Advocacy*. Fortress Press, Minneapolis 2005.
- Buttrick, David: *Homiletic. Moves and Structures*. SCM Press Ltd., London 1987.
- Clines, David J. A.: *Job 1–20*. Nelson Reference & Electronic. World Biblical Commentary, Volume 17. 1989.
- Clines, David J. A.: Varieties of Indeterminacy (1995). In: uó: *On the Way to the Postmodern – Old Testament Essays, 1967–1998*. Volume I. JSOT Supplement Series 292. Sheffield Academic Press, Sheffield 1998, 126–137.
- Eco, Umberto: *Nyitott mű*. Ford. Dobolán Katalin. Európa Könyvkiadó, Budapest 1998.
- Eco, Umberto: The Semantics of Metaphor (1971). Trans. Snyder, John. In: Innis, Robert E. (ed.): *Semiotics. An Introductory Anthology*. Indiana University Press, Bloomington 1985, 250–271.
- Fónagy Iván: *A költői nyelvről*. Corvina, é. n. [1999?].
- Forgács Bálint: Verbális metakommunikáció. Mitől releváns egy metaforikus leképezés? In: *Magyar Pszichológiai Szemle* 64. évf. (2009/3), 593–605.
- Gordis, Robert: *The Book of Job. Commentary, New Translation and Special Studies*. The Jewish Theological Seminary of America, New York City 1978.
- Grice, Herbert Paul: *A társalgás logikája*. Ford. Pléh Csaba. <http://phil.elte.hu/zvolenszky/grice.pdf> (2014. szept. 27.)
- Holladay, William L.: *A Concise Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament. Based upon the Lexical Work of Ludwig Koehler and Walter Baumgartner* (1971). Brill, Leiden – Boston – Köln 2000.
- Jakobson, Roman: The metaphoric and metonymic poles (1956). In: Dirven, René (ed.): *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York 2003, 41–47.
- Juhász Erzsébet: A műalkotás meghatározásának ecói módszeréről. In: *Híd* XLII. évf. (1978/2), 246–249.
- Kálmán László – Trón Viktor: *Bevezetés a nyelvtudományba*. Második, bővített kiadás. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2007.
- Kelecsényi László – Kelecsényiné Molnár Katalin – Oláh Tibor – Osztovcics Szabolcs – Petz György – Stundinger Józsefné – Szentesné Péter Orsolya – Turcsányi Márta: *Kulturális enciklopédia*. <http://enciklopedia.fazekas.hu/index2.htm> (2014. júl. 7.)
- Kiefer Ferenc: A szemantikai jegyek és a jelentésfajták. In: Pethő József: *Jelentésstan. Tankönyv a BA-képzés számára*. Bölcsész Konzorcium, [h. n.]. 2004, 85–92.
- Korpel, Marjo Christina Anette: *A Rift in the Clouds. Ugaritic and Hebrew Descriptions of the Divine*. Ugarit-Verlag, Münster 1990.
- Kozma Zsolt: *Jézus Krisztus példázatai*. Iránytű Alapítvány, [Gödöllő] 2002.
- Kövecses Zoltán: Glosszárium. In: Kövecses Zoltán: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Ford. Várhelyi Gabriella és Kövecses Zoltán, Typotex, Budapest 2005, 4.

- Kövecses Zoltán: *Metaforák és metonímiák*. In: Kövecses Zoltán: *A metafora – Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Ford. Várhelyi Gabriella és Kövecses Zoltán, Typotex, Budapest 2005.
- Kövecses Zoltán: *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford University Press, Oxford 2002.
- Liddell, H. G. – Scott, R.: *A Greek-English Lexicon with a Revised Supplement*. (1843). Revised and Augmented throughout by Jones, Henry Stuart – McKenzie, Roderick et al. Oxford University Press, Oxford 1996.
- Lisowsky, Gerhard: *Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament*. Zweite Auflage, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1981.
- Lust, Johan – Eynikel, Erik – Hauspie, Katrin (ed.): *Greek-English Lexicon Of The Septuagint*. Revised edition. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2003.
- Máthé-Farkas Zoltán: Kísérlet a prédikációnak nyitott műként való megalkotására. In: *Református Szemle* 2009/1, 37–84.
- Millano, Christopher: *The Poetics of Mind and Language: Theories of Metaphor Past, Present and Future*. https://www.academia.edu/5900985/The_Poetics_of_Mind_and_Language_-_Theories_of_Metaphor_Past_Present_and_Future (2014. szept. 27.).
- Perdue, Leo: *Wisdom in Revolt – Metaphorical Theology in the Book of Job*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 112. JSOT Press, Sheffield 1991.
- Pethő József: *Jelentés tan. Tankönyv a BA-képzés számára*. Bölcsész Konzorcium, [h. n.]. 2004.
- Prókay Margit: Nyelvhaználó és osztályozásmélelet. A fogalom és jelentés viszonyáról. In: *Tudományos és Műszaki tájékoztatás* 49. évf. (2002/6–7), 260–275. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=685&issue_id=42 (2014. szept. 27.).
- Pusztai Ferenc (főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2003.
- Radden, Günther: How metonymic are metaphors? In: Dirven, René (ed.): *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York 2003, 407–434.
- Ricoeur, Paul: *Az élő metafora*. Ford. Földes Györgyi, Osiris, Budapest 2006.
- Ricoeur, Paul: Bibliái hermeneutika. Ford. Mártonffy Marcell. In: *Hermeneutikai Füzetek* 6. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest 1995, 51–148.
- Seow, Choon-Leong: *A Grammar for Biblical Hebrew*. Revised edition, Abingdon Press, Nashville 1995.
- Seow, Choon-Leong: *Job 1–21. Interpretation and Commentary*. W. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan – Cambridge, UK 2013.
- Strawn, Brent: *What Is Stronger than a Lion? Leonine Image and Metaphor in the Hebrew Bible and the Ancient Near East*. Academic Press Fribourg, Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen 2005.
- Szabó Zoltán: *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár 1977.
- Tolcsvai Nagy Gábor: *A mindennapi beszéd és a hit megélése határán: a nyelv az önértésben és az Istenértésben. Kognitív nyelvészeti megközelítés*. Előadás. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, 2014. április 9.; ld. <http://www.parokia.hu/> (2014. szept. 27.)

- Waltke, Bruce K. – O'Connor, M.: *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*. Eisenbrauns, Winona Lake, Indiana 1990, 2004.
- Watson, Wilfred G. E.: *Classical Hebrew Poetry. A Guide to its Techniques*. JSOT Press, Sheffield 1986.
- Wilson, Deirdre – Sperber, Dan: *Relevance Theory*. <http://people.bu.edu/bfraser/Relevance%20Theory%20Oriented/Sperber%20&%20Wilson%20-%20RT%20Revisited.pdf>. (2014. okt. 2.)
- Wittgenstein, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások*. Ford. Neumer Katalin. Atlantisz, Budapest 1998.
- Wolff, Hans Walter: *Az Ószövetség antropológiája*. Ford. Blázi György. Harmat, Budapest 2001.
- [...]: *Elmosódott balmażok logikája*. http://hu.wikipedia.org/wiki/Elmosódott_halmazok_logikája (2014. szept. 20.)